

Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum

Prosjekt for et norsk teaterhistorisk kulturarvsenter

Sammendrag

I 2019 søker Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger Kulturdepartementet om midler til å utvikle Fredrikshalds Teater i Halden til et kulturarvsenter for norsk teaterhistorie; Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum.

Fredrikshalds Teater, som først åpnet i 1838, er Norges eldste teaterbygning med et tilnærmet fullstendig bevart historisk interiør, inkludert perspektivscenen med skrått scenegulv og en unik samling kulisser fra 1800- og det tidlige 1900-tallet. Samlingen består av 7 komplette dekorasjoner med baktepper, sidekulisser, soffitter og settstykker, og flere ufullstendige scenebilder, i tillegg til 9 dekorasjoner deponert fra Aust-Agder museum og arkiv. Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger rommer også et betydelig arkivmateriale så vel som teaterhistoriske artefakter – kostymer, møbler, rekvisitter og teknisk utstyr.

Som et av svært få bevarte eksempler på et borgerlig teater typisk for slutten av 1700- og det tidlige 1800-tallet i norsk og skandinavisk teater, er Fredrikshalds Teater og de tilhørende samlingene av høy kulturhistorisk verdi. Driften av teaterbygningen er imidlertid basert på minimale ressurser, og potensialet for formidling, kunstnerisk utvikling og forskning er for en stor del ikke realisert. Selve teaterbygningen ble nylig restaurert og er i god teknisk stand, mens kulissemalningen har lidd under utilfredsstillende lagringsforhold i flere tiår, og har stort behov for rensing og konservering. Et eget kulissemagasin utstyrt for tilfredsstillende oppbevaring og formidling er under oppføring, men museet mangler finansiering til å ferdigstille det.

Prosjektet Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum er delt i tre trinn. For å realisere Trinn 1 (2019–2020) søker museet om midler til å ansette en konservator med relevant bakgrunn fra teaterhistorie og/eller museumsarbeid i 3 år. Konservatoren skal igangsette flere prosesser (Trinn 2 2020–2022), inkludert registrering og digitalisering av samlingene, reising av midler til ferdigstilling av kulissemagasinet og konservering av kulisserne, og utvikling av strategier og nettverksarbeid i forhold til museumsformidling, kunstnerisk utviklingsarbeid og forskning. Prosjektets endelige mål er å sikre varig finansiering og drift av kulturarvsenteret (Trinn 3 2023–).

English Summary

In 2019, the Museums of Østfold (Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger) are applying to the Ministry of Culture for funding to develop Halden's Fredrikshald Theatre into a heritage centre for Norwegian theatre history; the Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum.

The Fredrikshald Theatre, which opened in 1838, is Norway's oldest theatre building with a near fully preserved historical interior, including a raked stage and a unique collection of 19th century perspective scenery. The collection consists of 7 complete stage sets, with backdrops, side wings, borders and freestanding flats, and several additional incomplete sets, as well as 9 sets deposited by the Aust-Agder Museum and Archive. The collections of Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger also include substantial archival materials as well as historic theatrical artefacts – costumes, furniture, props, and technical equipment.

As one of very few surviving examples of a bourgeois theatre representative of late 18th and early 19th century Norwegian and Scandinavian theatre, the Fredrikshald Theatre and collections are of great cultural value. However, the current upkeep of the theatre is based on a minimum of resources, and the potential for communication, artistic use and research remains largely unrealized. While the building itself was recently restored and is technically in good condition, the scenery collection has for decades suffered under unsatisfactory storage conditions and is in need of restoration and conservation. While a separate building for satisfactory storage and display of the scenery is under way, the museum lacks the funding necessary to complete it.

The project Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum is divided into three steps. To realize Step 1 (2019–2020), the museum is applying for funding to hire a curator with a relevant background in theatre history and/or museology for 3 years. The curator will initiate several processes (Step 2 2020–2022) including registration and digitalization of the collections, applying for funding towards the completion of the scenery storeroom and conservation of the scenery, and developing strategies and cooperation networks related to museum communication, artistic development, and research. The ultimate goal is to secure permanent funding and management of the heritage centre (Step 3 2023–).

FORORD

Helt siden førstekonservator Vidar Parmers gjenåpnet et nyrenovert Fredrikshalds Teater i 1982, har tanken om et teaterhistorisk museum knyttet til teateret vært høyst levende. Takket være Parmers kunnskap og fremsynthet kan Halden og Østfoldmuseene i dag smykke seg med en unik perle i nasjonal kulturhistorisk sammenheng. Museet ønsker gjennom prosjektet Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk museum å realisere denne gjemte perlens virkelige potensial. Flere større tiltak har blitt gjennomført både i forhold til teaterbygningen og kulissemalningen siden Parmers storstilte redningsarbeid, men fortsatt gjenstår en god del for å kunne sette teateret inn i den kulturhistoriske konteksten det fortjener. Alle forutsetninger er til stede, og mange gode krefter ønsker å støtte opp om dette arbeidet.

Fredrikshalds Teater er byens storstue. Her får barn og unge sin første erfaring med teater gjennom store og små amatøroppsetninger, her dyrker voksne sin teaterlidenskap, og hit kommer profesjonelle ensembler og musikere med et bredt og variert program. Den teaterhistoriske kulturarven i Halden hviler altså ikke bare på fysiske levninger, men også på en immateriell kulturarv i form av en kontinuerlig teatertradisjon med solid feste i lokalsamfunnet. Dette er verdier Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum vil bygge videre på, både som ledd i forvaltningen av fortiden og for å fylle sin samfunnsrolle som aktør i samtidens kulturliv. Bevaring gjennom bruk har i praksis vært et førende prinsipp for forvaltningen av teaterbygningen siden gjenåpningen i 1982.

Teateret er også av en slik art at det bør være tilgjengelig som forskningsarena for universiteter og høyskoler, og en arena for formidling av teaterhistorien i et bredt perspektiv. Aktiv delaktighet fra fagmiljøer vil kunne gi prosjektet spennende og nyskapende vinklinger og innhold. Prosjektet har blitt presentert for teaterhistoriske institusjoner og fagmiljøer både regionalt og nasjonalt, og den utelukkende positive responsen og interessen vi har møtt forteller oss at vi er på rett vei. Et teaterhistorisk museum i Halden er ikke bare noe som ønskes av Østfoldmuseene alene, men hilses velkommen av et samlet nasjonalt fagmiljø.

Til å føre denne søknaden i pennen har Østfoldmuseene innhentet solid fagkompetanse. Annabella Skagen er utdannet teaterviter med ph.d. fra NTNU i tidlig norsk teaterhistorie, og arbeider i dag som førstekonservator ved Ringve Musikk-museum i Trondheim. Hun har lenge vært engasjert i spørsmål knyttet til dokumentasjon og forvaltning av den teaterhistoriske kulturarven i Norge, og har et bredt nettverk innenfor forsknings-, museums- og arkiv/bibliotekmiljøene som forvalter dette feltet.

*Lillian Nyborg, avdelingsdirektør,
Halden historiske Samlinger*

Fredrikshalds Teater. Foto: Østfoldmuseene

INNHOOLD

SAMMENDRAG	2	05. FORSKNING OG UTVIKLING	28
ENGLISH SUMMARY	2	Forskningssamarbeid	28
FORORD	3	Teater- og kulturhistorisk forskning	29
01. INNLEDNING	6	Museologisk og kunstrelatert forskning	30
02. PROSJEKTET FREDRIKSHALDS TEATER – TEATERHISTORISK MUSEUM	9	Kulissene: Kulturhistorisk og konserveringsteknisk forskning	31
Målsetning	9	06. SAMARBEIDSPARTNERE OG NETTVERK	32
Prosjektets oppbygning og satsingsområder	9	Profesjonelle aktører	32
Hva det søkes om	11	Friville, amatører og barn og unge	32
03. FORVALTNING	12	07. FREMDRIFTSPLAN	35
Fredrikshalds Teater som teaterhistorisk knutepunkt	12	08. TEATERHISTORISKE PERSPEKTIVER	36
Teaterbygningen Fredrikshalds Teater	14	Teaterkunst på museum? Nye faglige perspektiver	36
Kulissesamlingene	16	Teaterhistorisk status: Universitet, arkiv, bibliotek, museum	37
<i>Fredrikshalds Teaters kulisser</i>	16	Teater på Fredrikshald – et historisk tilbakeblikk	38
<i>Comediehuset i Arendals kulisser og øvrig materiale</i>	17	<i>Teater før 1819</i>	39
<i>Konservering – tilstand og behov</i>	17	<i>1819 – 1838: Aktører og scener</i>	39
Kulissemagasinet	18	<i>1838–1852: Det dramatiske Selskab og Fredrikshalds Teater</i>	40
Arkivmateriale og teaterhistoriske gjenstander	19	<i>1852–1940: Amatører og kinodrift</i>	40
Rød herregård og Kulturkvartalet	19	<i>1940–1980: Riksteater og teatermuseum</i>	41
04. FORMIDLING	21	<i>1980 og fremover: Lokalt engasjement og historisk blikk</i>	41
Museenes kunnskapstopografi og Tingenes metode	21	09. LITTERATUR OG KILDER	42
Teatrets metode	22	Teaterhistorie og museologi	42
<i>Dramatisert formidling – museumsteater</i>	22	Utredninger, planer, rapporter og kataloger	42
<i>Utstillinger</i>	23	Nettsider – organisasjoner og prosjekter	43
<i>FredrikshaldFest</i>	24	Avisartikler og nyhetsoppslag	43
<i>Kunstnerisk utvikling – historisk informerte forestillinger (HIP)</i>	25		
<i>Digital formidling</i>	26		

01. INNLEDNING

Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger eier og forvalter i dag Fredrikshalds Teater både som et levende teaterhus og som et teaterhistorisk kulturminne. Teatret ble oppført i 1838, og er Norges eneste bevarte kulisseteater fra 1800-tallet med store deler av opprinnelig innredning intakt. Unikt i norsk sammenheng er også den store samlingen med eldre teaterkulisser, som rommer sjeldne arbeider av flere av Norges ledende teatermalere. Dermed er dette det eneste bevarte teatret i Norge som gjenspeiler de historiske scenerommene hvor Henrik Ibsen hadde sine læreår. Med kontinuerlig drift siden 1838 er Fredrikshalds Teater et enestående eksempel på hvordan teater som uttrykksform har utviklet seg i Norge gjennom tidene, fra Det dramatiske Selskab til Riksteatret.

Europas teaterbygninger sto i en kulturell og politisk særstilling som offentlige møtesteder gjennom opplysningstiden og under opprettelsen av de moderne nasjonalstatene i årene 1750 til 1914. I dag er det få av dem tilbake. I Norge fikk den teaterhistoriske utviklingen et særegent uttrykk gjennom opprettelsen av mange små, borgerlige byteatre i nasjonens formative år på 1800-tallet. Disse teatrene fungerte ikke bare som arena for kunstutfoldelse, men også som sosiale samlingssteder og som fysiske og mentale rom for identitetsdannelse og politisk meningsbrytning. Den lokale teatervirk-

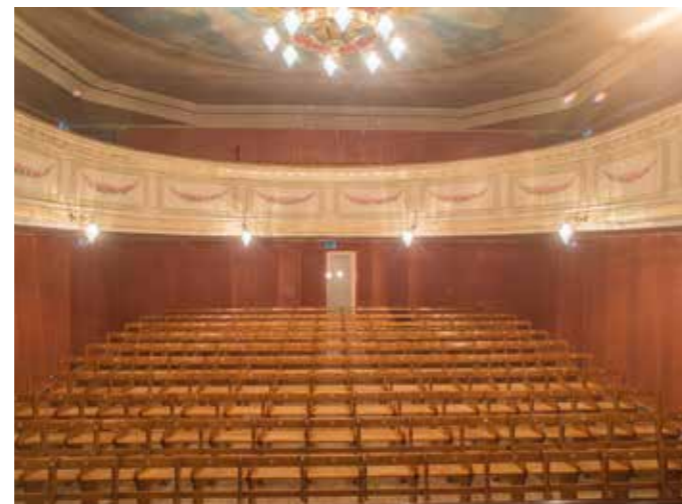

«Skovriderhytten», frittstående kulisser med «praktikabel» dør, men påmalt benk. Trolig malt av Peter Frederik Wergmann i 1838. Foto: Østfoldmuseene

somheten var nært knyttet til utviklingen av både lokalt og nasjonalt demokrati, og de tidlige norske teatrene må anses for å være av stor kulturarvsmessig verdi. I dag er det bare ett tilbake i tilnærmet opprinnelig stand – Fredrikshalds Teater. Til gjengjeld er dette så godt bevart, og i tillegg ledsaget av en enestående samling kulisser og annet kulturarvsmateriale, at det inntar en selvfølgelig plass blant Europas få gjenværende historiske teaterbygninger og -museer.

Norge har ikke noe nasjonalt teatermuseum. I Danmark og Sverige forvaltes de historiske teaterbygningene Hofteatret på Christiansborg og Drottningholms Slottsteater som teaterhistorisk kulturarv av nasjonal betydning. I Norge finnes bare ett teaterbygg som kan fylle en tilsvarende rolle, nemlig Fredrikshalds Teater. Sistnevnte har en særskilt relevans nettopp fordi det ikke er et hoffteater, som så mange av Europas bevarte teatre, men et borgerlig teater som uttrykker borgerklassens fremvekst i norske småbyer i tiårene omkring Den franske revolusjon og uavhengighetsåret 1814.

I Østfoldmuseenes strategiplan for 2017–2027 fremheves det at «Prosjekter i Østfoldmuseene [skal] utvide perspektivet utover regionale og nasjonale grenser, trekkes frem til dagsaktuelle problemstillinger og gjenspeile det kulturelle og

Teatersalongen i Fredrikshalds Teater med den fritthengende balkongen og originalt lysarmatur for gassbelysning, senere ombygd for elektrisk lys. Foto: Østfoldmuseene

sosiale mangfoldet.» Under devisen Østfold i verden – verden i Østfold har Østfoldmuseene en ambisjon om å vise at:

[...] historien i Østfold handler om hvordan verden har påvirket oss og hvordan vi har påvirket verden rundt oss. [...] Vi forteller om adel og konger, trelle, husmenn, leilendinger og storbønder, gründere, funksjonærer og arbeidsfolk, sjømenn, skogsarbeidere, handelsfolk, soldater og offiserer, arbeidsinnvandrere og flyktninger. Dette er historien om oss og våre barn, og forklarer hvorfor samfunnet vårt ser ut som det gjør i dag.

I perioden 2015–2017 ble den EU-støttede vandretstillingen *The History of Europe – Told by its Theatres* vist i en rekke europeiske hovedsteder, som et samarbeid mellom seks ulike europeiske teatermuseer organisert under paraplyen *Perspectiv – Europeisk selskap for historiske teatre*. Utstillingen hvilte på idéen om at teaterhistorien på en særlig måte bærer i seg fortellingen om en bredere samfunnsutvikling; idémessig, estetisk, teknologisk, demografisk, økonomisk og politisk.

Forestillingen om teatret som et speil for verden ble utmyntet av Shakespeares Hamlet, i hans berømte tale til skuespillerne i stykkets 3. akt. Samtidig peker dagens teaterforskning på at teatret ikke bare er et passivt speil, men også selv en aktør i et dynamisk utvekslingsforhold med den øvrige samfunnsutviklingen. Ikke minst har teatret gjentatte ganger spilt en viktig rolle i Europas politiske historie, i spenningen mellom enevælde og politiske diktaturer på den ene siden og demokratiutvikling på den andre. Dette har også vært tilfelle i Norge.

Det historiske teatret representerer altså ikke et lukket system, men må snarere betraktes som et energisentrum som fanget opp i seg mange av tidens tendenser, drivkrefter og motsetninger. Tilsvarende kan ikke forståelsen av Fredrikshalds Teater innskrenkes til bare å angå en begrenset lokalbefolkning. I sin samtid var Fredrikshalds Teater scene – konkret og overført – for utøvere fra et bredt sosialt og geografisk spekter. Allerede under de første sesongene fra 1838 ble det gitt forestillinger i teatret både av hjemmehørende amatørkrefter og av omreisende profesjonelle trupper fra utlandet som brakte med seg impulser fra Kontinentet. Fredrikshalds Teater spilte dermed en viktig rolle i å plassere *Østfold i verden – og verden i Østfold* – allerede fra starten.

Med Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum vil Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger (HhS) kunne fortelle historier om både adel, borgere og husmenn, gründere og funksjonærer, handelsfolk og innvandrere, profesjonelle og amatører. Dette er fortellinger med relevans ikke bare for dem

som vil forstå fortiden, men også for dem som vil forstå «hvorfor samfunnet vårt ser ut som det gjør i dag». Et særlig viktig perspektiv her er demokratiperspektivet. Slik vil teatermuseet være et viktig ledd i å oppfylle HhS' samfunnsoppdrag.

Fredrikshalds Teater, oppført i empirestil i 1838, etter tegninger av arkitekt og ingeniørmajor Balthazar Nicolai Garben. Foto: Østfoldmuseene

Fredrikshalds Teater drives i dag som en levende teaterscene med jevnlig oppsetninger av lokale krefter. Denne driften skal fortsette. Eksempler på denne mangeårige bruken omfatter de såkalte «Dilettanterne» fra slutten av 1800-tallet, Halden Amatørscene, det smått legendariske Brageteatret, Halden Barne- og ungdomsteater og Juleselskapet. Den kontinuerlige aktiviteten har medført et sterkt lokalt eierskap i teatret, som viser seg gjennom et pågående engasjement. Dette eierskapet er en viktig faktor i prosjektets relevans for befolkningen regionalt og lokalt. Samtidig har Fredrikshalds Teater en åpenbar nasjonal betydning. Med sitt bygningsmessige og kontekstuelle særpreget og den sjeldne kulissesamlingen vil Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum også være av internasjonal interesse som et teaterhistorisk kulturarvsenter. Relevansen både for et videre nettverk av fag- og kunstneriske miljøer samt for et bredere publikum vil styrkes ytterligere gjennom en ny satsning på å ta teatret i bruk til historisk orienterte teater- og operaforestillinger.

I strategiplanen fremhever Østfoldmuseene fem prioriterte tematiske satsingsområder under fellesnevneren Arbeid i Østfold. Ett av disse er Endringer i landskap og arbeidsliv:

Østfoldlandskapet med sine landemerker og faste kulturminner er en innfallsport til å forstå samfunnet i fortid og samtid. Bygninger, anlegg eller installasjoner er spor som kan fortolkes, settes i sammenheng og gi ny kunnskap om hvordan menneskene i Østfold har utnyttet naturen, levd og virket fra den tidligste industrialiseringen og fram til i dag. I kombinasjon med kilder fra museenes egne samlinger og samtidsdokumentasjon kan de belyse historiske hendelser, endringer og hvordan de har innvirket på samfunn og arbeidsliv.

Fredrikshalds Teater representerer nettopp et slikt fast kulturminne som kan forstås som en innfallsport til samfunnsutviklingen. Av de kulturminner og bygninger Halden historiske Samlinger i dag forvalter, står Fredrikshalds Teater i en særstilling fordi HhS også står som eiere. Dette gjelder både selve teaterbygningen, kulissesamlingen og de øvrige teaterhistoriske artefaktene og arkivmaterialet, som forsterker hverandres kulturhistoriske verdi og potensialet for ny forsknings- og formidlingsaktivitet.

Østfoldmusene – Halden historiske Samlinger er engasjert i flere samarbeidsprosjekter med Halden kommune som både bidrar til forankring hos lokale myndigheter og til en god og helhetlig forvaltning av byens kulturarv. Dette gjelder for eksempel i forbindelse med «Konservativen» (Rosenlundsalen) som eies av kommunen, men hvor HhS har engasjert seg i arbeidet med videre rehabilitering, som ledd i en helhetlig tenkning

omkring Kulturkvartalet. Et annet sentralt prosjekt er arbeidet med Fayegården (Svenskegata 6), som Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger leier av Halden kommune. HhS planlegger å etablere et byhistorisk museum i gården, samt flytte museumsadministrasjonen dit. Målet er gjøre Fayegården til et relevant og inkluderende museum, som kan bidra til samhandling og økt kulturell aktivitet i byen, og være et nav i formidlingen av Haldens historie.

HhS er i gang med et bredt sammensatt utviklingsprogram for Fayegården som bymuseum. Teatermuseet skal integreres i denne planleggingen, både i forhold til belyste perspektiver og formidlingsstrategier. En viktig del av Fayegård-prosjektet vil være å bidra til lokalt engasjement og publikumsmedvirkning. De samme strategiene som utvikles for Fayegården kan være aktuelle også i forbindelse med teatermuseet. Dette gjelder ikke minst planene om et museumslaboratorium (se kapittel 4. Formidling).

Skuespiller Cecilie Jørstad fremfører stykket *Elskede bror* i Rosenlundsalen i Konservativen under FredrikshaldsFest sommeren 2018. Foto Stein Johnsen

02. PROSJEKTET

FREDRIKSHALDS TEATER – TEATERHISTORISK MUSEUM

Målsetning

Prosjektet *Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum* har som mål å etablere fast drift av et teaterhistorisk kulturarvsenter med nasjonal betydning i Halden. Prosjektet ønsker å løfte frem norsk teaterhistories kulturhistoriske relevans – nasjonalt og internasjonalt – og dermed skape nysgjerrighet, engasjement og ny innsikt hos et bredt sammensatt publikum. Samtidig ønsker museet å bidra til teaterhistoriens faglige posisjon gjennom økt forskning og publisering på feltet.

Prosjektets utgangspunkt er fem teaterhistoriske pilarer:

- Den historiske teaterbygningen fra 1838
- Kulissesamlingen og det nyoppførte kulissemagasinet
- Halden historiske Samlingers øvrige teaterhistoriske gjenstander, arkivmateriale og teaterrepertoaret
- Teaterbygningens geografiske og kontekstuelle plassering i det såkalte Kulturkvartalet, med bl.a. «Konservativen», Arbeidersamfundet og Sparebanksalen
- Den ubrutte linjen av teatervirksomhet som strekker seg frem til i dag, og som omfatter amatører og profesjonelle, lokale, nasjonale og utenlandske opptredende, menn, kvinner og barn fra ulike samfunnslag

Prosjektets oppbygning og satsingsområder

Prosjektet er delt i tre trinn og rommer flere ulike satsingsområder. Disse skal utvikles i løpet av prosjektperioden med sikte på varig drift. I denne omgang søkes det om midler til å realisere Trinn 1, som videre skal legge grunnlaget for realisering av Trinn 2 og 3.

Trinn 1: 2019–2020

- Ansettelse av en prosjektleder i 3-årig konservatorstilling

Prosjektet ønsker å ansette en person med teaterhistorisk og/eller museumsfaglig kompetanse og erfaring, med utdanning på masternivå eller høyere. **Prosjektstillingens hovedoppgave er å utarbeide detaljerte planer og søknader og iverksette nødvendige tiltak** (se Trinn 2) med tanke på varig drift av *Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum* som et

nasjonalt teaterhistorisk kulturarvsenter, i forhold til finansiering, forvaltning, formidling og forskning (Trinn 3).

Stillingsinnehaveren skal sitte som representant for Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger gjennom videre samhandling og planlegging med Halden kommune, region Viken, andre offentlige instanser, og samarbeidspartnere som forskningsmiljøer, museer og arkiver, kunstneriske aktører og frivillige. Slik vil stillingen være en viktig kulturpolitisk ressurs både for Halden kommune og nasjonalt.

Førstekonservator Vidar Parmer utførte i sin tid et viktig dokumentasjons-, innsamlings- og forskningsarbeid omkring Fredrikshalds Teater som har sørget for at teatret og dets historie og kulturhistoriske kontekst er godt dokumentert og beskrevet. (Se Vidar Parmer: *Teater på Fredrikshald* (1967) og *Fredrikshalds Teater 1838–1988* (1988)). De siste femti års utvikling er imidlertid ikke ivarettatt på samme måte. På grunn av avgangssituasjonen ved HhS står viktig materiale derfor i fare for å gå tapt om ikke tiltak settes inn i løpet av de neste 1–3 år. Ansvaret for dette arbeidet vil ligge under prosjektstillingen.

“Teaterrottene”: Ildsjelene som arbeidet for å redde Fredrikshalds Teater. Førstekonservator Vidar Parmer til venstre. Foto: Østfoldmuseene

Trinn 2: 2020–2022

- **Samarbeid med myndigheter** (lokalt, regionalt og nasjonalt) og **private aktører** (nærings- og reiseliv) for videre utvikling og finansiering av Fredrikshalds Teater:
- **Engasjement av bygningsingeniør** for planlegging av det videre arbeidet med kulissemagasinet
- **Ferdigstilling av det påbegynte kulissemagasinet samt sikring, konservering og tilgjengeliggjøring av kulissemalingene.** Et eget magasin for en tilfredsstillende videre forvaltning av de unike kulissesamlingene er et godt stykke på vei innredet i det tidligere Misjonshuset i Oscars gate 5, i umiddelbar nærhet av teaterbygningen.
- **Registrering og digitalisering av de teaterhistoriske samlingene** og tilgjengeliggjøring for publikum via DigitaltMuseum. Samtidig som oversikten over teaterbygningen, kulissesamlingen og det eldre teaterrelaterte materialet i Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger er relativt god, er det også på det rene at samlingene rommer mye uregistrert og dårlig registrert materiale. Det er derfor behov for en fullstendig gjennomgang for at museet skal få tilfredsstillende oversikt over materialet. Samtidig skal mye av det eldre arkiv- og dokumentasjonsmaterialet skannes og dermed gjøres digitalt tilgjengelig for publikum nasjonalt og internasjonalt via publiseringsplattformen DigitaltMuseum. Ansvaret for dette arbeidet vil ligge under prosjektstillingen.
- **Planlegging og utvikling av formidlingskonsepter** for teaterbygningen, kulissesamlingen og den teaterhistoriske konteksten gjennom bl.a. omvisninger, utstillinger, dramatisert formidling, faglige og kunstneriske arrangementer.
- **Videreutvikling av festivalkonseptet FredrikshaldFest** i samarbeid med lokale, nasjonale og internasjonale profesjonelle krefter og amatører, med sikte på en fast kulturfestival. Utvikling av kunstnerisk samarbeid omkring teaterhistorisk informerte forestillinger (*HIP – historically informed performance*).
- **Samarbeid om utvikling av forskningsprosjekter** knyttet til den teaterhistoriske samlingen (bygning, kulissesamling, øvrige artefakter og arkivmateriale), teaterhistoriske forhold, kunstneriske prosesser innenfor det historiske rammeverket (historisk informerte forestillinger) samt på andre, museologisk relevante fagområder, som for midlingsstrategier knyttet til teatrets modalitet (dramatisert formidling), og tekniske konserveringsmetoder knyttet til arbeidet med kulissesamlingene.
- **Finansiering av publiseringsprosjekter** tilknyttet fagområ det, med særlig ambisjon om en ny norsk teaterhistorie og en utgivelse om norske teaterbygninger fra før 1900.
- **Danne samarbeidsnettverk.** Å søke nye samarbeidspartnere er et av Østfoldmuseenes fire strategiske mål for perioden 2017–2027. Prosjektet vil både videreføre etablerte og opprette nye samarbeidsnettverk innen teaterfaglige

forsknings- og undervisningsmiljø (Institutt for kunst- og medievitenskap – NTNU, Akademi for scenekunst – Høgskolen i Østfold, Institutt for arkeologi, konservering og historie – UiO), profesjonelle kunstaktører (Det Norske Blåseensemble, Opera Østfold) og forvaltere av historiske teaterbygninger i Norge (Trøndelag Teater) og Europa (Perspectiv – Europeisk selskap for historiske teatre).

Trinn 3: 2023 og videre fremover – en visjon

- **Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum** er åpent for publikum, og tilbyr formidling av teaterbygningen, kulissemagasinet, den teaterhistoriske samlingen, arkivaliene og den kulturhistoriske konteksten via ulike plattformer; fysiske og digitale.
- **En fast ansatt konservator** med teaterhistorisk kompetanse står for driften av Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum som teaterhistorisk kulturarvsenter.
- **Styrket formidlingskapasitet** ved Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum oppfyller teatrets potensial som teater- og kulturhistorisk formidlingsarena og pedagogisk ressurs for et bredt lokalt, nasjonalt og internasjonalt publikum.
- **Drift av Fredrikshalds Teater som levende scene** for amatør- og profesjonell teatervirksomhet ut fra prinsippet om bevaring gjennom bruk. Målet er en fortsatt levende, lokalt forankret teatertradisjon som sikrer opplevelse av eierskap og relevans for befolkningen.
- **Etablerte samarbeid med profesjonelle kunstneriske aktører** bidrar til å sikre Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museums relevans som forestillingsarena både nasjonalt og internasjonalt. Kulturfestivalen FredrikshaldFest står sentralt i denne virksomheten.
- **Samarbeid med etablerte forskningsmiljøer** realiserer potensialet for ny kunnskap som ligger i samlinger og drift tilknyttet Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum. Finansiering av minst én større forskningsbasert publikasjon om norsk teaterhistorie etableres.

Hva det søkes om

For å kunne oppnå prosjektets målsetninger søkes det om økonomiske midler til å realisere prosjektets Trinn 1, med drift i perioden 2020–2022:

• 3-årig prosjektstilling

Det søkes om lønnsmidler for tre år, til sammen kr. 2 500 000, til en museumsconservator med teaterhistorisk og/eller museumsfaglig kompetanse og erfaring med utdanning på masternivå eller høyere.

• Driftsmidler

Det søkes om midler til administrasjon, reiser og konsulentutgifter for å drifte konservatorens oppdrag, kr. 50 000,- per år i tre år, til sammen kr. 150 000,-.

Del av den gamle «Vinstuen», trolig malt av P.F. Wergmann. Frittstående element med «praktikabel» dør og vindu. Foto: Østfoldmuseene

Bakteppe med landskap, trolig malt av Gustav Gjøes på midten av 1800-tallet. På et tidspunkt har det vært mulig å sette en lyskilde inn i teppet for å illudere måneskinn. Foto: Østfoldmuseene

03. FORVALTNING

I Østfoldmuseenes strategiplan fremheves at en av museets fire hovedstrategier er å holde fokus på kjerneoppgavene forvaltning, forskning og formidling. Disse er ikke separate virksomhetsområder, men inngår i en dynamisk relasjon: «Samlingsforvaltning skal ha formidling og forskning som mål, og formidling og forskning skal baseres på samlingsforvaltning.»

Denne tenkningen ligger også til grunn for planene for et teaterhistorisk kulturarsenter. I de følgende tre kapitlene belyses ulike aspekter av prosjektet ut fra kjerneoppgavene forvaltning, formidling og forskning. Det er viktig at de ulike momentene i den pågående og planlagte virksomheten ikke leses som separate, men som integrerte elementer i en helhetlig museumsaktivitet.

Utgangspunktet for fremstillingen i dette kapitlet er hvilke teaterhistoriske ressurser som allerede finnes som et fundament for Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum, og hva som mangler for at potensialet skal kunne realiseres – det vil si forvaltningsmessige behov. Prosjektets ambisjon er å styrke forvaltningen av de teaterhistoriske samlingene gjennom tilføring av personalmessige og økonomiske ressurser, slik at formidling og forskning vil kunne styrkes tilsvarende. Det er et mål at de materielle ressursene ikke kun skal være tilgjengelig som teaterhistoriske artefakter, men også som kulturarena med både lokal, nasjonal og internasjonal virksomhet, og med relevans for et bredt sammensatt publikum.

Den teaterhistoriske kulturarven i Halden hviler ikke bare på fysiske levninger, men også på en immateriell kulturarv i form av en kontinuerlig teatertradisjon med solid feste i lokalsamfunnet. Dette er verdier Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum vil bygge videre på, både som ledd i forvaltningen av fortiden og for å fylle sin samfunnsrolle som aktør i samtidens kulturliv. Bevaring gjennom bruk har i praksis vært et førende prinsipp for forvaltningen av teaterbygningen siden Halden historiske Samlinger kunne gjenåpne teaterbygningen for publikum i 1982, etter en større rehabilitering. Et viktig premiss for en slik forvaltning er et godt byggeteknisk utgangspunkt og en konserveringsfaglig kompetent håndtering av den materielle arven. Det er dermed viktig at den videre forvaltningen og

formidlingen av de materielle ressursene er forskningsbasert, f.eks. med tanke på utvikling av konserveringsmetoder for kulissene.» Det samme gjelder i forhold til innsamling og registrering av samtidsdokumentasjon, hvor de siste par generasjoners teaterarv står i fare for å gå tapt.

Lysekronen i Fredrikshalds Teater er opprinnelig fra 1843, og kan heises opp i taket. Foto: Østfoldmuseene

Fredrikshalds Teater som teaterhistorisk knutepunkt

Teaterkunst er ikke først og fremst bygninger eller gjenstander, men prosesser, relasjoner og opplevelser. En hensiktsmessig forvaltning og formidling av den teaterkulturelle arven må dermed ta utgangspunkt i den performative kunststartens særtrekk. Samtidig er de fysiske artefaktene få og sjeldne, og har dermed en særlig kulturhistorisk egenverdi. Dette gjelder ikke minst i en liten og på flere måter ung kulturnasjon som Norge.

Halden har særlig forutsetninger som utgangspunkt for teaterhistorisk forskning og formidling, både i et norsk og i et bredere nordisk og europeisk perspektiv. I dag fremstår Fredrikshalds

Teater og kulissesamlingen allerede som enestående i norsk museumssammenheng. Samtidig er potensialet langt fra forløst, og som teatermuseum må det i dag sies å være underkommunisert nasjonalt og internasjonalt.

Det mest kjente bevarte historiske teatret i nordisk sammenheng er i dag Drottningholms Slottsteater utenfor Stockholm; et intakt kulisseteater fra 1766. Drottningholmsteatret er utvilsomt oppsiktsvekkende som teaterhistorisk artefakt. Det er et nært komplett bevart senbarokkteater med fungerende scenemaskineri og dekorasjoner, som gir et nærmest fastfrosset tidsbilde fra andre halvdel av 1700-tallet; et titteskap inn i svensk og europeisk hoffkultur under eneveldets glansperiode. Fredrikshalds Teater, som ligger på samme breddegrad som Drottningholm, fremstår umiddelbart langt mer beskjedent. Det ble bygd som et teater for småbyens egne borgere i første halvdel av 1800-tallet, og gjennomgikk flere, skjønt begrensede, endringer de neste 150 år. Både utgangspunkt, utrustning og videre historie har slik vært ganske annerledes enn på Drottningholm. Det er nettopp dette særpreget som understreker Fredrikshalds Teaters særlige kulturhistoriske verdi.

Fredrikshalds Teater er på flere måter et teaterhistorisk uttrykk for norsk samfunns- og kulturutvikling etter 1814, og mer typisk for nasjonen som helhet enn de mer kjente Christiania Theater (1837–1899) og Det norske Theater i Bergen (1850–1863). Det er et borgerlig småbyteater i provinsen, hvor byens egne innbyggere sto på scenen, etter hvert med avløsning fra danske profesjonelle trupper og gjestespill fra Christiania Theater. Repertoaret var gjennomgående preget av populære sjangre – borgerlig drama, lystspill og syngespill – i avveksling med musikkonsserter, tryllekunstnere og linedansere. Med sin geografiske og historiske plassering representerer Fredrikshalds Teater flere grunnleggende tradisjoner i norsk teaterhistorie – de omreisende truppene, de dramatiske selskapene, og den begynnende faste kommersielle teaterdriften i første halvdel av 1800-tallet.

Samtidig som det er svært representativt for perioden, er Fredrikshalds Teater med sin innredning, kulissesamlinger og arkivmateriale også noe helt for seg selv. Blant det mest åpenbare er teatrets langt på vei intakte innredning fra 1838, med skrått scenegulv, parallelle kulisseposisjoner, taksoffitter og baktepper som til sammen dannet helhetlige, perspektiviske scenebilder. I tillegg kommer salongen med det søylefrie tilskuergalleriet samt den tilstøtende ballsalen fra 1841, som understreker teaterbygningens viktige sosiale funksjon. Av like selvfølgelig betydning er kulissesamlingen med eldre teaterdekorasjoner, flere av dem komplette. Blant malerne finner vi flere av de viktigste navnene innen norsk teatermaler-

og dekorasjonskunst, ikke minst Peter Frederik Wergmann (som også malte Christiania Theaters første dekorasjoner og flere av Slottets saler). En betydelig samling kulisser fra det gamle teatret i Arendal er også deponert hos Halden historiske Samlinger, hvorav de eldste trolig går tilbake til begynnelsen av 1800-tallet eller noe tidligere.

Med unntak av Fredrikshalds Teater og Trøndelag Teaters Gamle Scene fra 1816 er alle norske teaterhus bygd før 1880 i dag revet eller nedbrent (Drammens Teater brant i 1993, og dagens bygning er en kopi av huset fra 1870). Der teaterbygningene i de store byene er blitt berørt av stadige ombygginger og tekniske oppgraderinger, har Fredrikshalds Teater fortsatt sin småbytilværelse og vært fast spillsted for lokale amatører. Etter hvert har disse omfattet et bredere sosialt spekter enn opprinnelig, ikke minst i form av teater for og med barn og unge. Bygningen fungerte også som kino i en lengre periode. Gjennom disse årene har visse tekniske oppgraderinger og mindre ombygginger funnet sted, men ikke i en slik grad at teatrets historiske funksjon og uttrykk er vesensendret. Teatret er stadig i bruk som spillsted for lokale krefter, med inntil 100 spilledager i året.

En kulisse fra kulissesettet Gobelinværelset ble vist frem som en del av utstillingen Skjønnhet og forfall i 2014. Foto: Østfoldmuseene

Slik representerer Fredrikshalds Teater også 180 år med scenisk utvikling, i en sjelden kombinasjon av ubrutt teateraktivitet og historisk bevaring. Der den kunstneriske og teknologiske utviklingen de fleste steder har bidratt til vesentlige endringer i eldre teatres estetikk og funksjon, eier Fredrikshalds Teater en sjelden historisk transparens, der sporene av ulike nyvinninger og endringer gjennom tidene ikke skygger for nærværet av det opprinnelige teatret fra 1838.

Den lange teaterhistoriske linjen teaterbygningen inngår i, understrekes av plasseringen i det som i dag kalles Kulturkvartalet i Halden sentrum. Dette strøket rommer flere bygninger av teater- og kulturhistorisk betydning som sammen forteller om en lengre teaterhistorisk utviklingslinje forankret i ulike sosiale lag av byens befolkning. Kulturkvartalets kontekst bidrar til å understreke Fredrikshalds Teaters betydning som en hjørnestein i en lang og stadig pågående utvikling med et bredt tidsmessig og sosialt rammeverk. Samtidig har Haldens geografiske plassering, som et knutepunkt for innreise til landet, vært viktig for reiserutene til de omreisende teatertruppene fra andre halvdel av 1600-tallet.

Teaterbygningen Fredrikshalds Teater

Fredrikshalds Teater har vært et levende teater i kontinuerlig scenisk bruk siden åpningen i 1838. Dermed er det ikke bevart som en «tidskapsel», som for eksempel Drottningholms Slottsteater. De byggmessige endringene er imidlertid av begrenset utstrekning, og er til dels blitt tilbakeført til det historiske utgangspunktet. Det historiske kulisseteatret fra 1838 er dermed langt på vei intakt, samtidig som bygningen også forteller om den historiske utviklingen av bruksmåter, sceneteknologi og stilretninger. For en fylldig gjennomgang av de ulike byggtekniske endringer frem til 1988, henvises til Vidar Parmers utgivelser *Teater på Fredrikshald* (1965) og *Fredrikshalds Teater 1838–1988* (1988).

Bak kulissene på Fredrikshalds Teaters scene.
Foto: Østfoldmuseene

Fredrikshalds Teater ble trolig tegnet av arkitekt og ingeniørmajor Balthazar Nicolai Garben (1794–1867), og er bygd i empirestil. Det sto ferdig i august 1838, med skuespillerfoajé og -garderober, publikumssalong med skrånende gulv og balkong uten søyler, og dekorert prosceniumsåpning (sceneåpning). Teatret hadde opprinnelig plass til 400 tilskuere, som satt på benker uten ryggstø. Seteradene er blitt utskiftet flere ganger i teatrets levetid. Dagens seterader er fra rehabiliteringen 1979–82, og er konstruert som kopier av seteradene fra 1874.

Selve scenerommet var – og er stadig – innredet som et tradisjonelt perspektivisk kulisseteater med skrånende scenegulv, fem par parallellstilte, utskiftbare sidekulisser i faste posisjoner, og arrangement for ulike baktepper og såkalte soffitter i taket. Kulisseteatrets hovedprinsipp var å skape en visuell dybdevirkning ved hjelp av en kombinasjon av et dypt scenerom og perspektivmalte kulissedeler. I Fredrikshalds Teater kunne denne dybden økes ytterligere ved at scenens bakvegg også var dekormalt, og dermed kunne inngå som del av scenebildet. Denne dekoren finnes intakt.

Typisk for de mindre, borgerlige teatrene i perioden måtte dekorasjonene skiftes ved hjelp av håndkraft og enkle sveive- og nedtrekksordninger. Deler av disse innretningene, først og fremst i forhold til bakteppene, er stadig intakte. De tidligere nedtrekbare sidekulissene ble festet til trerammer på slutten av 1800-tallet, og er bevart slik. Ved åpningen hadde teatret tre komplette dekorasjoner bestående av sidekulisser, bakteppe og soffitter, samt et forteppe. Det ble ikke utarbeidet nye scenebilder til hver enkelt forestilling som i dag, i stedet laget man faste «typedekorasjoner» som ble brukt om og om igjen. Over tid ble antall dekorasjoner likevel betydelig utvidet, og mye av dette utstyret er bevart frem til i dag.

I tillegg til selve teatersalongen fantes det en publikumsfoajé og en ballsal, som ble ferdig innredet i 1840. I 1850/51 ble selskapsrommene utvidet med flere mindre salonger, beregnet på bl.a. kortspill og røyking, samt et kjøkken. Disse værelsene eksisterer stadig, og vil kunne tas i bruk i et fremtidig teatermuseum som ulike formidlingsarenaer.

Teatret ble opprinnelig opplyst av oljelamper eller taglyss plassert bak kulissene og ved scenekanten (rampelys). I 1843 ble det montert en lysekroner som kunne heises opp i taket. Den nedsenkbare lamperaden ved rampen forsvant da den fremste delen av forscenen ble tatt bort under ombygningen på 60-tallet, men lampemaskineriet i taket er fortsatt intakt. På samme tid som utvidelsen av selskapsrommene ble det innlagt gassbelysning i teatret, noe som fikk betydning bl.a. for dekorasjoner og spillemåte – en utvikling som fant sted i hele Europa på

denne tiden. Fredrikshalds Teaters gasslysarmatur er bevart, noe ombygd for å tilpasses elektrisk belysning i 1917. I løpet av 1900-tallet ble det foretatt en del ombygninger som blant annet har medført endret adkomst. Da teatret åpnet lå publikumsinngangen mot Repslagergata, inntil den ble flyttet til underetasjen i bygningens kortende mot Oscars gate i 1930. I denne perioden, mens det var kinodrift i teatret, ble det bygd en publikumsgang gjennom kjelleren. Denne er bevart, sammen med deler av interiøret fra 30-årene. I 1965/66 ble det også utført visse ombygninger på scenen for å tilpasse den til Riksteatrets behov, bl.a. med fjerning av den gamle forscenen og orkestergraven, moderne lysarmatur og teppeinndekning av scenerommet. Dette trekkssystemet ble erstattet av en ny rigg i 1996.

I 1977 ble teatret stengt i forbindelse med overføringen av bygningen til daværende Foreningen Haldens Minder. En større rehabilitering fant sted, både med tanke på en historisk tilbakeføring og samtidig tilrettelegging for videre drift av teatret som scene og kulturminne. Blant annet ble ombyggingen av scenen delvis tilbakeført, gjennom konstruksjon av en fleksibel forscene med orkestergrav under. Det ble også laget et nytt inngangsparti i form av et tilbygg i glass med resepsjon og publikumsgarderober. Tilbygget er plassert langs teatrets tidligere bakside mot det som da var en løkke, men som i ettertid har fått navnet Teatergata.

Teatrets utsmykking er blitt endret gjennom tidene. Teatersalongens eldste dekormotiv i «klassisk» empire-stil er trolig fra teatrets første tid, mens blomstergirlanderne kan være malt av Chr. Pedersen i 1874, som også dekorerte prosceniumsåpningen med teatrets musere som motiv. Den ytre fargesettingen ble i forbindelse med rehabiliteringen 1979–82 tilbakeført til originalfargene. I interiørene ellers valgte man å beholde senere fargesettinger, med utgangspunkt i endringer som fant sted i årene 1916–1921. Dagens dekorasjon av prosceniumsåpningen, med portretter av 1700-tallsdramatikerne Ludvig Holberg og Johan Herman Wessel, er malt i denne perioden av teatermaler Rudolf Krog og den lokale malermester Ernst Wille, som også foretok endringer i takmaleriene. Ballsalen ble dessuten ombygd og fikk ny utsmykning under arkitekt A.W. Zetlitz-Nilssons ledelse. Denne innredningen har vært utgangspunktet for senere rehabiliteringer.

I nyere tid har teaterbygningen igjen vært gjenstand for rehabilitering. Teatret er trinnsvis blitt utstyrt med sprinkleranlegg, fra begynnelsen av 1980-tallet og frem til begynnelsen av 2000-tallet. Det er også installert brannalarm med kopling direkte til Halden brannvesen. I 2014–15 ble det foretatt en utvendig restaurering og omlegging av taket, for å forhindre inntrengning av nedbør og kondensskader. Arbeidet ble finansiert med midler fra Sparebankstiftelsene, Stiftelsen UNI og

Prosceniumsåpningen ble dekorert med portretter av Ludvig Holberg og Johan Herman Wessel av teatermaler Rudolf Krog og malermester Ernst Wille tidlig på 1900-tallet.
Foto: Østfoldmuseene

Sidekulisse på rull – det opprinnelige skiftesystemet fra 1838. Senere ble sidekulissene spikret opp på trerammer.
Foto: Østfoldmuseene

Restaurering av Prosceniumsåpningen ved Malermester Studrud i 2017. Foto: Østfoldmuseene

Statens gaveforsterkningsordning. Innvendig var teatret preget av slitasje etter de siste 33 års bruk. Med hjelp av en gave fra Berg Sparebank til Fredrikshalds Teater ble det mulig å gjennomføre en større restaurering av teatrets interiør i løpet av 2016–17. Ballsalen, teatersalongen, skuespillergarderobes, publikumsfoajé samt balkong og sceneområde ble dermed istandsatt til ønsket standard. Firmaet Malermester Studsrud mottok i 2017 Bygg og Bevar-prisen fra Riksantikvaren for arbeidet med Fredrikshalds Teater. Teatret fremtrer nå i god teknisk stand og med potensial til en enda større utnyttelse av dets teater- og kulturhistoriske kvaliteter, både formidlings- og forskningsmessig.

Kulissesamlingene

Det finnes få teatermuseer i verden med betydelige samlinger av eldre kulisser. Dette gjør kulissesamlingene i Fredrikshalds Teater viktige i et internasjonalt teaterhistorisk perspektiv. I norsk sammenheng står samlingene i en åpenbar særstilling, både i forhold til omfang, alder og representerte teatermalere. I dag er kulissedelene oppbevart under forhold som ikke kan kalles tilfredsstillende. De er dessuten i varierende tilstand, og det er behov for en grundig gjennomgang og konservering av samlingene før flytting til et egnet, klimatisert magasin. Dette arbeidet er til dels godt i gang, men er avhengig av prosjektet Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museums Trinn 1 og 2 for å kunne videre- og fullføres.

Eksempler på skader på de gamle kulissene: Vannskjolder, avskalling av maling, rifter og pålimt tapet. Foto: Østfoldmuseene

Fredrikshalds Teaters kulisser

Den opprinnelige delen av kulissesamlingen fra Fredrikshalds Teater er i utgangspunktet godt dokumentert og kartlagt, takket være det grundige arbeidet til tidligere førstekonserverator Vidar Parmer. Samlingen utgjør omlag 125 ulike elementer, herunder forteppe, flere baktepper, soffitter, sidekulisser og løse settstykker, hovedsakelig fra perioden 1838–1875, med tilføyelser fra 1916 (det er forøvrig mulig at minst ett bakteppe er enda eldre, og stammer fra Det dramatiske Selskab i Christianias teater i Grensehaven).

Til sammen rommer samlingen av Fredrikshald-kulisser minst 7 helhetlige dekorasjoner (flere av dekorasjonene er fleksible, med muligheter for forandring og bytte av del-elementer) samt frittstående kulissedeler (settstykker osv.). De tre eldste dekorasjonene, en sal, en skog og en gate, er etter all sannsynlighet malt av den dansk-norske skuespilleren, teatermaleren og forfatteren Frederik Peter Wergmann (1802–1869). Wergmann arbeidet som teatermaler både i Christiania, Fredrikshald og Drammen, og var en viktig teateraktør på flere felt på midten av 1800-tallet, blant annet som Christianias første Ibsen-scenograf. Dekorasjonene hans er kjennetegnet av en begynnende modernisering, med vekt på troverdige miljøer. Wergmann var også kjent som landskapsmaler og dekoratør, og gjorde blant annet viktige arbeider ved innredningen av Slottet.

I etterkant av teatrets åpning ble svensk-norske Gustav Gjøs (1810–1889) fast teatermaler i Fredrikshald. Hans 20 år eldre bror Ferdinand Gjøs (1790–1852) var Strömbergs teatermaler i Christiania, og brødene kan ha samarbeidet begge steder. Ulike omarbeidinger av noen av Wergmanns dekorasjoner kan tilskrives Gjøs. Han har dessuten malt et bakteppe av en tømmerstue, et bakteppe med landskapsmotiv, elementer til et par borgerlige stuer, og ett av to bevarte små frittstående hus (det andre tilskrives Wergmann). De små husene har «praktikable» dører og vinduer, dvs. at de kan åpnes – en nyvinning i norsk scenedekor på første halvdel av 1800-tallet. Gjøs var bosatt i Fredrikshald og utdannet malermester. Han satt også i byens første bystyre, og satt som stortingsmann i 1851.

Etter at gasslys ble montert i Fredrikshalds Teater, ble Rudolf Krog (1877–1928) den mest sentrale teatermaleren. Han har malt dagens dekorasjoner i prosceniumsåpningen, og ikke minst det karakteristiske sceneteppet som forestiller Fredriksten festning. (Dagens sceneteppe er en kopi utført i 2005 av Ola Berglund.) Krog var aktiv som teatermaler i flere norske byer, inkludert Christiania, Trondheim og Bergen. Med gassbelysning montert, ble det mulig å spille i såkalte «lukkede dekorasjoner», som i større grad ga illusjon av tredimensjonale rom. Fra denne perioden finnes bl.a. *Rokkostonen* og en såkalt «forandningsdekorasjon» med utskiftbare elementer. Disse gir tydelige indikasjoner både på teknologiske og stilistiske endringer i teaterkunsten og samfunnet for øvrig mot slutten av 1800-tallet.

Dagens faste dekorasjon i Fredrikshalds Teater ble malt av Ola Berglund i 1998 og forestiller Storgata i Halden på 1950/60-tallet. Dekorasjonen er et godt eksempel på muligheten av å produsere nye kulisser tilpasset teatrets historiske forutsetninger med samtidig kunstnerisk relevans.

Comediehuset i Arendals kulisser og øvrig materiale

I tillegg til kulissene fra Fredrikshalds Teater forvalter Halden historiske Samlinger også om lag 100 kulissedeler fra «Comediehuset» i Arendal, som ble revet i 1952/1953. Kulissene ble i 1982 deponert i Halden av Aust-Agder museum og arkiv. Noen få av disse kulissedelene går muligens tilbake til slutten av 1700-tallet, mens hovedtyngden stammer fra perioden 1811–1911. Samlingen rommer 9 mer eller mindre komplette scenedekorasjoner. Kulissene fra Arendal gjennomgikk en konserveringsprosess i Danmark i 1981, før overføringen til Halden. De hadde da vært oppbevart under lite tilfredsstillende forhold siden rivningen, og var preget av dette. Det er behov for en grundigere teaterhistorisk

dokumentasjon av denne samlingen, som rommer eksempler på arbeider av Carl Peter Lehmann (1794–1896) og Rudolf Krog (1877–1928).

Det finnes også bevart noen nyere kulisser, nemlig dekorasjonene til Nattmannens barn fra 1959/60 og seks kulissedeler til en skogsscene fra Arbeidersamfundets teaterscene, trolig fra 1900-tallet. Også disse har behov for vurdering, konservering og bedre lagringsforhold. En del av prosjektets trinn 2 vil være å få utført dette arbeidet.

Konservering – tilstand og behov

I januar 2019 ble det i samarbeid med Douwtje van der Meulen, universitetslektor i konservering ved Universitetet i Oslo, gjennomført en enkel tilstandsvurdering av den samlede kulissesamlingen for å skaffe oversikt over antall kulisser, volum, konserveringsbehov samt estimert arbeidstid.

Kulissene er i dag spredt over flere lokaliteter, hvorav flere fortsatt befinner seg i teatrets kjeller. Her er klimaet ikke registrert, men det er tilsynelatende jevn temperatur og forholdsvis tørt i rommet. Kulissene er lagret i en reol og pakket i plast som beskyttelse mot støv, men plasseringen er skadeutsatt. Baktepper og soffitter henger stadig opprullet under teaterscenens tak, også de med potensial for skade. De unike og skjøre settstykkene *Skovriderens hytte* og *Vinstuen* befinner seg stadig usikret i teatret. Kulissesamlingen fra Arendals teater, samt et kulissett (*Skoven*), et bakteppe og en del løse deler (tilhørende *Gobelinværelset*) fra Fredrikshalds Teater oppbevares i dag i det uferdige kulissemagasinet (se neste avsnitt), i likhet med dekorasjonene fra Arbeidersamfundets scene. Oppstillingen er skadeutsatt, og klimasystemet har foreløpig ikke kapasitet til å holde klimaet stabilt året igjennom. Kulissene fra *Nattmannens barn* er lagret i et skur ved Rød herregård. Rommet er ikke klimatisert, men samlingen står tørt.

Oppbevaringssituasjonen for kulissene er i dag høyst utilfredsstillende fra et konserveringssynspunkt, samtidig som samlingene er utilgjengelig for publikum og forskere. Gjennomgangen i januar viser til dels strukturelle skader, vannskjolder og smuss på de undersøkte kulissedelene, som også bærer preg av tidligere reparasjoner. Kulissene er dessuten malt med vannløselig limfarge, og fortsatt oppbevaring i teaterbygningen kan dermed vise seg katastrofal, ettersom bygget er brannsikret med sprinkleranlegg.

Trinn 2 av prosjektet har som målsetning å skape langsiktig tilfredsstillende løsninger på den forvaltningsmessige situasjonen for kulissene, samtidig som det legges til rette for forskning og formidling. Et viktig arbeid er allerede igang-

Skoven i Halden

Skoven i Halden

Skoven i Halden

Skoven i Halden

satt gjennom et samarbeid mellom Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger og Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo i form av en internasjonal sommerskole, som siden 2012 har fokusert på konservering av teaterkulissene. Bl.a. er Wergmanns dekorasjon *Skoven* renset og konservert. Sommerskolen har frembragt viktig ny kunnskap om kulissesamlingene, men peker samtidig på behovet for videre konserveringsarbeid.

Skoven i Halden

Et absolutt minstebehov for resten av samlingen er rengjøring av alle elementer før overføring til stabile lagringsforhold. Basert på opparbeidet erfaring stipuleres denne prosessen til å kreve ca. 3 500 arbeidstimer. Stipulering av videre konserveringsbehov er avhengig av utsikter for fremtidig håndtering og utstillingsteknikk samt den estetiske målsetningen for arbeidet. For å kunne gi et anslag over behov for tids- og materialbruk er det nødvendig å foreta en grundigere gjennomgang av alle dekorasjonene, inkludert utrulling av baktepper og soffitter. Det antas at en slik gjennomgang vil kreve fire månedesverk, samt medvirkning fra scenemester i tre uker.

Skoven i Halden

Av konserveringsfaglige hensyn er det i dag utelukket å ta de gamle dekorasjonene i bruk ved forestillinger på teater-scenen. En viktig ambisjon i forlengelsen av behovet for teknisk konservering av kulissene er derfor å søke friske midler til å få produsert kopier av de gamle kulissene. Dette vil inngå i prosjktets Trinn 2, som et ledd i et videre kunstnerisk og formidlingsmessig utviklingsarbeid ved teatermuseet.

Kulissemagasinet

«Fredrikshalds Teaters egne kulisser er blitt oppbevart i teaterbygningen i en årrekke, under forhold allerede første-konservator Vidar Parmer beskrev som «meget utilfredsstillende». Som et ledd i sikringen av teatret ble det som nevnt installert sprinkleranlegg på begynnelsen av 1980-tallet, som utgjør en potensiell trussel mot de ikke vannbestandige limfargene kulissene er malt med. Parmer tok derfor til orde for opprettelsen av et eget magasin for de verdifulle kulissedelene, «helst [...] slik at de komplette kulissesett kan demonstreres for både forskere og vanlig publikum.» (Se Vidar Parmer: *Fredrikshalds Teater 1838–1988*, s. 28–29.) Mange fagpersoner innen kulturarvforvaltning og teaterhistorisk forskning har senere sluttet seg til Parmers ønske om et forsvarlig kulissemagasin og et fullt utviklet teaterhistorisk museum i Halden.

Skoven i Halden

Idéen om et lokale med mulighet både for tilfredsstillende oppbevaring og formidling har vært styrende for Halden historiske Samlingers mangeårige arbeid med å etablere et kulissemagasin i nær tilknytning til teaterbygningen. Arbeidet

Skoven i Halden

Skoven i Halden

Skoven i Halden

Skoven i Halden

har pågått siden midten av 1990-tallet, og har til dels vært preget av en usikker finansieringssituasjon, med trinnvise tilskudd fra ulike private og offentlige kilder.

Skoven i Halden

Da kulissemagasinet først ble prosjektert i 1997 var den grunnleggende idéen å bygge et magasin hvor dekorasjonene kunne fremstilles komplette for publikum, og samtidig med tilfredsstillende brannsikring og magasineringsteknologi. I 2001 kjøpte Halden historiske Samlinger det såkalte Misjons-huset i Oscars gate 5 fra Halden Indremisjonsforening. Deretter har det vært arbeidet trinnvis med innredningen av bygningen. I 2010 ble kopier av teatersalong, publikums-balkong og scene bygget opp i magasinet. I de mellom-værende årene har nye konserverings- og formidlingsmessige hensyn kommet til syne. Det er nå en prioritet å sørge for en hensiktsmessig teknisk oppbevaring av kulissene som samtidig muliggjør visning i magasinert tilstand. Det er dermed ønskelig å fjerne balkong- og prosceniumskopiene for å gi tilstrekkelig rom til lagring av kulissene.

Skoven i Halden

I det ytre er bygningen i dag i tilfredsstillende stand. For at kulissemagasinet skal kunne fungere som et museumsfaglig forsvarlig magasin og funksjonelt visningssted for kulissene gjenstår følgende delprosjekter:

- Etablering av tilfredsstillende inneklima gjennom installasjon av avfuktere som kan styres av en hygrostat (automatisk regulering av luftfuktigheten) i selve magasinet og på loftet.
- Anskaffelse og installasjon av et eget opphengssystem for kulissene som både sikrer trygg oppbevaring, utnytter plassen maksimalt og gir mulighet til å vise kulissene for publikum.
- Belysning som i minst mulig grad skader kulissene og samtidig gir de besøkende et godt visuelt inntrykk av kulissene, både på scenen og i magasindelen.
- Installasjon av scenerigg som gjør det enkelt og forsvarlig å heve/bytte bakteppe og taksoffitter.
- Nødvendige ombygginger av lokalene for å utvide magasin-arealet. Herunder fjerning av balkong og vindfang, flytting av loftsluke, innsetting av ny dør til teknisk rom, og innsetting av slisse i veggen i magasinrommet i 2. etasje for trygg transport av kulissene mellom etasjene.

Skoven i Halden

Halden historiske Samlinger er allerede godt i gang med å prosjektere kostnader og tidsperspektiv knyttet til ferdigstillingen av kulissemagasinet. Et foreløpig anslag på de totale kostnadene ved dette arbeidet er i størrelsesorden kr. 5 000 000. Arbeidet med finansiering, prosjektering og ferdigstilling vil videreføres som ledd i prosjektets Trinn 2.

Arkivmateriale og teaterhistoriske gjenstander

Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger eier i dag en betydelig samling teaterhistorisk relevant materiale, både i form av arkiv og artefakter knyttet til Fredrikshalds Teater og annen teateraktivitet i Halden. Arkivet rommer et bredt materiale med bl.a. regnskaper, bilag og korrespondanse fra driften av Fredrikshalds Teater og Fredrikshalds Teater AS (1838–1977/1978), Det dramatiske Selskab (1829–1881), Det musikalske Selskab (1832–1906 samt 1915–1916 og 1985) og Halden Orkesterforening (ca. 1930–1980). Blant dette materialet er også en betydelig samling rollehefter, samt en indeksert repertoarprotokoll, plakater, noter, avis-klipp og programmer.

Fra Haldens Minder/Halden historiske Samlinger (1960–1995)

Fra Haldens Minder/Halden historiske Samlinger (1960–1995) finnes et stort materiale vedrørende restaurering av teatret, teaterhistoriske prosjekter, kulissemagasin, gjeninnvielsen i 1988, og generelt norsk teaterhistorisk materiale, herunder informasjon om andre historiske teatre. Mye av dette har tilkommet under førstekonservator Vidar Parmers tid. Det finnes et eget arkiv etter Parmer, som rommer hans egne notater og bl.a. korrespondanse med teaterhistoriker Liv Jensson. Dette er materiale med stor verdi for teatervitenskapens historie i Norge.

Fra Haldens Minder/Halden historiske Samlinger (1960–1995)

Det finnes også arkiver etter ulike aktører og grupper med tilknytning til Fredrikshalds Teater og Halden, bl.a. fra det sentrale Gymnasiesamfundet Brage, (1880–1980), Otto Strøm/Halden Amatørscene (1960–1970), Halden røde kors (barneteater 1940 –1950), Håkon Melberg (uordnet materiale med tilknytning til oppsetningen «Nattmannens barn» 1960), impressarioen August Ringmanns arkiv (1943–1977) og Teaterets Venner (1967–1977). Videre finnes det materiale som angår kulturarrangementer i Halden etter 2. verdenskrig, som programmer, billetter, plakater osv., i arkivene etter Bjørn Andersen (1950–2017), bokhandler H. Andersen (1946–2013) og Arnhild Freng (1964–2016).

Fra Haldens Minder/Halden historiske Samlinger (1960–1995)

Samlingene rommer også ulike plakatsamlinger, en fotosamling fra teatret (bygningen og kulissene), fotografier fra Ungdommens røde kors' barneteater, skisser til scenedekor i Arbeidersamfundet, samt gjestebøker og opptak av forestillinger (ca. 1990–2018). Det finnes også teaterhistorisk relevant materiale i Handelshusenes arkiver (fra familiene Tank og Anker, Stang og Wiel) og i Arbeidersamfundets arkiv, i tillegg til ulike musikaliesamlinger og musikalske arkiver. Det finnes også noe nyere materiale fra teateraktivitet i Halden uten direkte tilknytning til Fredrikshalds Teater. Halden historiske Samlinger ønsker å få digitalisert og tilgjengeliggjort deler av arkivmaterialet, og trinn 2 av prosjektet har som mål å gjennomføre dette arbeidet.

Skoven i Halden

Skoven i Halden

Skoven i Halden

Skoven i Halden

I samlingene finnes arkivmateriale som dokumenterer mange aspekter ved den teaterhistoriske utviklingen i Norge fra første halvdel av 1800-tallet og fremover. Samtidig eksisterer det et stort behov for innsamling og registrering av de siste 50 års historie. Arkivsaker etter de mange nyere teatergruppene i Halden mangler i arkivet. Materiale som dokumenterer virksomheten i selve teatret i perioden etter 1965 finnes til dels bevart gjennom uformell innsamling, men mangler registrering og dokumentasjon. På grunn av avgangssituasjonen de nærmeste årene er behovet for at denne delen av teaterarven tas fatt i og sikres for ettertiden presserende. Trinn 2 av prosjektet har som mål å gjennomføre dette arbeidet.

Skoven i Halden

Det finnes atskillige gjenstander med tilknytning til teatret og teaterhistorien i HhS, som ikke er tilfredsstillende registrert eller oppbevart. Disse gjenstandene omfatter bl.a. nyere kulissedeler, møblelementer, rekvisitter, instrumenter, teaterteknisk utstyr og kostymer. Dette er teaterhistorisk verdifullt materiale. I dag er det imidlertid ufullstendig registrert, og det er både ønskelig og nødvendig at det blir brukt ressurser på å sikre en registrering og til dels digitalisering av dette materialet. Trinn 2 av prosjektet har som mål å gjennomføre dette arbeidet.

Skoven i Halden

Rød herregård og Kulturkvartalet
Et teater eksisterer ikke i et kulturelt tomrom. Fredrikshalds Teater inngår i en større kultur- og teaterhistorisk sammenheng. I Halden er den historiske konteksten usedvanlig synlig både gjennom nærheten til Rød herregård og til det såkalte Kulturkvartalet, som utgjør en mangefasettert fortelling om ulike sider ved norsk teater- og kulturliv. Kulturkvartalets bygninger representerer en historisk og demografisk bredde som bærer i seg spørsmål om sosial tilhørighet, kjønn, verdigrunnlag osv. Kulturkvartalet som helhet bidrar dermed til å øke Fredrikshalds Teaters kulturhistoriske verdi, og gjør det også mulig å arbeide med et større spekter av formidlingsstrategier, som teaterhistoriske byvandringer og historisk orienterte forestillinger i ulike historiske teatermiljø.

Skoven i Halden

Det vil fatte for vidt å gi en beskrivelse av alle de relevante bygningene i og omkring Halden i denne sammenhengen. Det er imidlertid naturlig å peke spesielt på:

Skoven i Halden

Rød herregård, som ligger rett utenfor Halden sentrum, eies av Stiftelsen Rød Herregård og forvaltes av Halden historiske Samlinger. Eierne av Rød herregård, familiene Tank og Anker, tilhørte samfunnets øverste sosiale sjikt, og var forbundet med privat teateraktivitet på Østlandet i tiårene rundt 1800, så vel som med byggingen av Fredrikshalds Teater.

Konservativen, også kalt Rosenlund-gården eller Schytte-gården. Bygningen ble oppført i 1777 med en stor sal i 2. etasje som ble brukt både til konserter, teaterforestillinger og som ballsal frem til slutten av 1800-tallet. Det er dermed mulig å kalle denne salen Norges eldste konsert- og teatersal bygd til formålet. Konservativen ligger i Nedre Bankegate 5, i umiddelbar nærhet til Fredrikshalds Teater. Bygningen er i dag preget av forfall, men Halden kommune bevilget i 2018 totalt kr. 8 000 000,- til rehabilitering. Målet er at man sammen med ekstern støtte vil komme opp i et beløp på kr. 15 000 000,-. Dermed er det godt håp om at Konservativen også i fremtiden vil kunne bestå som en viktig del av teaterbygningens bredere teaterhistoriske kontekst.

S(tudenters)amfundet. Opprinnelig Frederikshald Arbeider-samfund, oppført i 1891. Bygningen hadde i utgangspunktet enganske liten scene, som snart ble tatt i bruk som

teaterscene, og hvor det særlig ble spilt revy og kabaret og holdt konserter. Scenen ble etter hvert utvidet for å romme Riksteatrets forestillinger i 1950- og 60-årene. Aladdin kino/Halden Kulturskole. Kinoen ble bygd i 1921, og har vært en viktig kulturinstitusjon i Halden. Som mange kinolokaler i Norge har salen også vært tatt i bruk til andre formål, for eksempel som øvings- og konsertlokaler for 1. divisjons musikkorps i Halden. Vegg i vegg med kinoen ligger Halden Kulturskole, i form av en sammenkopling av kinoen, villaen Ynglingen fra 1855 og et nybygg fra 1999.

Sparebanksalen/Black Box. Dette var en gave til byen fra Halden sparebank i 1990. Bygningen var først og fremst tenkt som spillsted for byens amatørteatergrupper, med tilhørende produksjons- og øvingslokaler. Salen er bygd i direkte tilknytning til Konservativen, og understreker dermed den historiske forbindelsen mellom gammelt og nytt.

Rosenlundsalen i "Konservativen", oppført 1777. Foto: Østfoldmuseene

04. FORMIDLING

Østfoldmuseenes strategiplan 2017–2027 erklærer følgende om formidling:

Østfoldmuseenes formidling skal være relevant for et bredt spekter av befolkningen; aldersmessig, sosialt og kulturelt, og den skal relatere seg til samfunnsaktuelle spørsmål. Formidlingen skal ha utgangspunkt i museenes samlinger og arkiv for å skape verdi, identitet og tilhørighet – lokalt, nasjonalt og internasjonalt.

Formidlingsvirksomheten ved Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum vil ta utgangspunkt i målsetningen om bred relevans, samfunnsaktualitet og nærhet til samlingene, med mål om å skape identitet og eierskap – ikke bare til museet, men til den historien og kulturarven og det samfunnet de bærer oppe. Trinn 2 i prosjektet vil arbeide for å utvikle nye formidlingskonsepter for Fredrikshalds Teater. I prosjektets Trinn 3 kan forskning på disse konseptene bidra til ytterligere å styrke dette utviklingsarbeidet.

Museenes kunnskapstopografi og Tingenes metode

Halden historiske Samlinger engasjerte seg nylig i et samarbeid med Norsk Teknisk Museum, kalt Museenes kunnskapstopografi. Dette forskningsprosjektet bygger på konseptet «Tingenes metode». Tingenes metode startet i perioden 2015–2017 som et utviklingsprosjekt for å etablere en metodikk for å kunne utøve museenes samfunnsrolle. Ønsket om å kunne kombinere åpenhet og inkludering med museenes kjernevirksomhet – forvaltning, forskning og formidling – utgjør bakgrunnen for prosjektet. Metodikken tar utgangspunkt i den franske vitenskaps-sosiologen Bruno Latours ambisjon om å utforske demokrati-utøvelse ut fra materialitet – eller ting. Hovedtanken er at ting ikke er «døde», men meningsbærende, fordi de uttrykker relasjoner mellom mennesker. Gjennom å undersøke tingene kan vi også undersøke de historiske forholdene mellom mennesker. Samtidig utvidet det norske museumsprosjektet «ting»-begrepet til å omfatte det norrøne tinget – det vil si et møtested hvor ulike forhold kan undersøkes i et fellesskap.

Denne tankegangen har vært et viktig fundament i flere vellykkede og nyskapende formidlingsprosjekter ved HhS de senere årene. Ideen om tingstedet er her blitt utviklet til et laboratorium, forstått som et *metodisk rom*. På et slikt «ting» eller laboratorium inviteres publikum til å dele sine fysiske gjenstander, sine fortellinger eller sin skjulte kunnskap for en felles utveksling av innsikt og ferdigheter. Denne fremgangsmåten bidrar til å bryte ned den tradisjonelle enveiskommunikasjonen i museene og plasserer publikum i en aktiv rolle som medaktør i en dynamisk kunnskapsprosess hvor museet er tilrettelegger. Metoden kan også tas i bruk i form av samarbeid mellom HhS og ulike grupper, som skoleklasser, foreninger, andre fagpersoner eller bedrifter.

Et eksempel på et slikt prosjekt er arrangementet «Dropp-inn-museum» fra 2014, hvor HhS inviterte publikum inn i lånte lokaler i byens gågate. Her var publikum selv kuratorer og formidlere, gjennom å ta med egne gjenstander inn i en museums kontekst. Arrangementet var populært og ble gjentatt på Fredrikshalds Teater et halvt år senere. Gjenstandene som ble lånt inn fra publikum dannet deretter basis for jubileumsutstillingen i anledning byens 350 års-jubileum i 2015. 350 gjenstander fra Haldens befolkning ble utstilt i utstillingen *Vi, de privilegerte!*.

Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger har også startet opp et samarbeidsprosjekt med Høgskolen i Østfold om en søknad til EUs forsknings- og utviklingsprogram Horizon 2020 under utlysningen *Governance for the future, GOVERNANCE-01-19: Trust in governance*. Temaet for søknaden er definisjoner av tillit til den offentlige kunnskapsforvaltningen. Dette er viktige spørsmål i forhold til allmennhetens demokratiforståelse, lokal identitet og forholdet mellom myndigheter, forvaltning og befolkning. De formidlingsstrategier det legges opp til ved Fredrikshalds Teater er ment å styrke en slik demokratiserende arbeidsmåte, hvor befolkningen involveres både som forvaltere, medforskere og publikum til egen kulturhistorie.

Laboratoriemodellen står også sentralt i HhS' utvikling av Fayegården som nytt bymuseum i Halden. Prosjektet har en ambisjon om å skape et relevant og inkluderende museum

Fredrikshalds Teater som en del av Kulturkvartalet, med nytt inngangsparti fra 1982. Foto: Østfoldmuseene

som kan bidra til samhandling og økt kulturell aktivitet i byen. Her er laboratoriemodellen, med dens åpning for publikums innspill og kompetanse, integrert i den fysiske utformingen av museet. Fayegårdens beliggenhet i umiddelbar nærhet til teatret understreker samtidig det tematiske og formidlingsmessige slektskapet man ønsker å oppnå i forhold til både bymuseets og Fredrikshalds Teaters funksjon i byrommet.

Hvis «tingstedet» kan forstås som et møtested hvor ulike forhold kan undersøkes i et fellesskap, kan det vanskelig tenkes et bedre tingsted enn et teater. Nettopp teatret har fungert som en arena for å betrakte en sak fra ulike sider, la høy og lav komme til orde, og teste ut ulike forståelser av fortiden og samfunnet, av moral, politikk og identitet. Laboratoriet som metodisk rom er et formidlingsprinsipp som vil bli overført og videreutviklet i Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museums Trinn 2. Gjennom ulike prosjekter og arrangementer vil publikum bli invitert inn i teatret sammen med sine egne minner, fortellinger, tause kunnskap og gjenstander fra teatrets historie de siste 60–70 år. Gjennom denne type publikumsmedvirkning ønsker man å videreføre det lokale eierskapet til teatret og teaterhistorien, og dermed styrke den demokratiske deltakelsen i museets arbeid. Samtidig vil en slik formidlingsstrategi være et viktig element i den videre integreringen av områdene forvaltning, formidling og forskning. Det er på det rene at byens teaterhistorie etter 1965 er dårlig dokumentert. Dermed vil laboratoriemodellen også være et viktig bidrag til innsamling og dokumentasjon av denne perioden og legge til rette for videre forskning på feltet.

Teatrets metode

De teaterhistoriske samlingene ved HhS er mangfoldige, og åpner for mange mulige formidlingsstrategier og -plattformer. Et viktig moment ligger i det faktum at teaterkunsten i seg selv nettopp er en formidlingsform som benytter en lang rekke kunstneriske virkemidler. Ulike formidlingsstrategier som tar utgangspunkt i teatrets modalitet får dermed en særlig relevans i arbeidet med formidlingen av teaterhistorisk stoff, samtidig som disse strategiene i seg selv oppleves som attraktive og engasjerende av publikum.

Dramatisert formidling – museumsteater

I de senere tiår har museumsformidling med dramatiske virkemidler fått et internasjonalt gjennomslag, bl.a. gjennom føringer fra ny performativ museologi. Museale historiske settinger tilbyr ikke lenger publikum bare tause bygninger og ubevegelige gjenstander. I stedet blir de historiske miljøene til sosiale rom, befolket av mennesker – museumsformidlere, skuespillere og frivillige, tidsvitner og tradisjonsbærere – som bidrar til å levendegjøre bygninger, minnesteder og artefakter. Dramatisert formidling og museumsteater er strategier med potensial til å skape opplevelser og formidle innsikt i tematikk som ellers kunne ha blitt erfart som fremmed, fjern eller irrelevant.

Det finnes mange teoretiske og metodiske tilnærminger til dramatisert museumsformidling, med ulike grader av spill/ikke-spill, interaktivitet og publikumsinkludering. Felles for disse tilnærmingene er bruken av virkemidler som er nært

beslektet med teatrets, som oppbygningen av karakterer, ulike former for fiksjonskontrakt, dramaturgisk tenkning, kostymering osv. Dramatisert formidling er dermed et grep som i dobbelt forstand er egnet til å formidle teaterkunstens og -historiens egenart.

Halden historiske Samlinger forvalter i dag den historiske Rød herregård. Her har man i den senere tid utviklet dramatiserte formidlingskonsepter og opparbeidet intern kompetanse på denne arbeidsformen. Et konkret eksempel er prosjektet Juleselskap på Rød som ble initiert i 2015, med et økonomisk samarbeid mellom Den kulturelle skolesekken i Halden, Sparebank1 stiftelsen Halden og Halden historiske Samlinger.

Juleselskap på Rød er et formidlingsprosjekt rettet mot elever i 7. klasse og Den kulturelle skolesekken, hvor profesjonelle eksterne krefter bidrar sammen med museets ansatte. Utgangspunktet er julefeiring på herregården i året 1814. Prosjektet er multimodalt og involverer skrevet manus, profesjonelle musikere og skuespillere i bærende roller, produksjon av periodedrakter til både aktører og elever, og opplæring i historiske danser. Elevene medvirker aktivt som julegjester, og blir samtidig vitne til dramatiserte scener der skuespillere i rolle belyser politiske og historiske problemstillinger fra året 1814. Dermed blir herregården en læringsarena for sentrale hendelser i norsk demokratihistorie, samtidig som elevenes aktive medvirkning plasserer dem som aktører i de historiske prosessene.

Denne type formidlingskonsepter ønskes videreutviklet i Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum i Trinn 2 og 3. Én mulig ramme er omvisninger på teatret med dramatiserte elementer eller innslag, i form av små opptrinn man møter underveis. Graden av dramatisering og kompleksitet kan avpasses i forhold til årstider, publikumsgrupper og særlige anledninger. Med utgangspunkt i museets formidlere kan persongalleriet bygges ut både med profesjonelle aktører som skuespillere, musikere og dansere, og med frivillige. Publikummernes grad av involvering i dramatiseringen kan tilsvarende avpasses. Dermed er det mulig å iscenesette et bredt register av formidlingskonsepter, fra en halvtimes historisk omvisning foretatt av en omviser i rolle, til et helaftens vandreteater gjennom teaterbygningens lokaler med dramatisk handling, historisk dans og musikk, kostymering og aktiv publikumsinvolvering.

Teaterhistorien bærer i seg et vell av problemstillinger som direkte berører samfunnsaspekter som står sentralt i den dagsaktuelle debatten. Spørsmål om tilhørighet og utenforskap, nasjonsbygging og immigrasjon, velstand og fattigdom, frihet og tvang, kjønn og klasse, kunst og kapital, er alle eksempler på

tematikk som kan aktualiseres ved hjelp av teaterhistorien, og som peker på hvilken samfunnsmessig relevans som ligger i formidling av teaterhistorie i bred forstand. Fokus i formidlingen kan tilpasses målgruppe og anledning.

I tillegg til dramatisert formidling i selve teaterbygningen vil også byvandring i Kulturkvartalet og omvisninger på Rød herregård kunne inngå som et tilbud. Her kan man dra nytte av den bredere teaterhistoriske konteksten Fredrikshalds Teater inngår i, og for eksempel ta publikum med på en tids- eller klassereise mellom de ulike historiske miljøene og teater-scenene, hvor man møter representanter for de forskjellige sosiale grupperingene som har vært knyttet til dem.

Dramatisert formidling representerer for øvrig også et stort potensial som ledd i events rettet mot turister og næringsliv. Formen kan slik utvikles som et bidrag til kulturnæringen i regionen, i samarbeid med reiselivsaktører og eventbransjen.

Dramatisert formidling og museumsteater er inkluderende formidlingsformer med stort potensial i forhold til barn og unge, hvor det fysiske teaterrommet blir sin egen formidlingsarena. Samtidig er disse formene ressursmessig krevende. Historisk teater kan imidlertid også formidles virkningsfullt og engasjerende i langt mindre format, med utgangspunkt i sin historiske modalitet – i form av modellteater. Gjennom 1700- og 1800-tallet var papirmodeller av faktiske teaterhus populære leketøy for barn. Modellene gjorde det mulig å skifte kulisser og spille ut handlingen i kjente stykker ved hjelp av rollefigurer i papp. Det finnes stadig et internasjonalt miljø for dokumentasjon og produksjon av modellteatre. Utforming av en modellutgave av Fredrikshalds Teater, med kopier av de gamle dekorasjonene, har et potensial for en særpreget og samtidig appellerende formidlingsform for barn, hvor det gamle teatrets teknologi og virkemåte settes i sentrum.

Utstillinger

Det ligger ikke i prosjektet Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum å arbeide for oppføring av et moderne utstillingslokale i tilknytning til teaterbygningen. I stedet ønsker man å benytte to potensielle utstillingsområder som allerede eksisterer og langt på vei er klare til bruk. Det ene lokalet er kulissemagasinet som ligger i umiddelbar nærhet til teatret. Magasinet er klimaregulert og innredet med en kopi av Fredrikshalds Teaters scene. På scenen vil publikum ha anledning til å betrakte en komplett sceneløsning oppstilt som på teatret, med sidekulisser, taksoffitter, bakteppe og eventuelt løse settstykker og rekvisitter. Publikum vil også kunne ta i øyesyn de øvrige kulisseudelene slik de oppbevares i magasininnredningen.

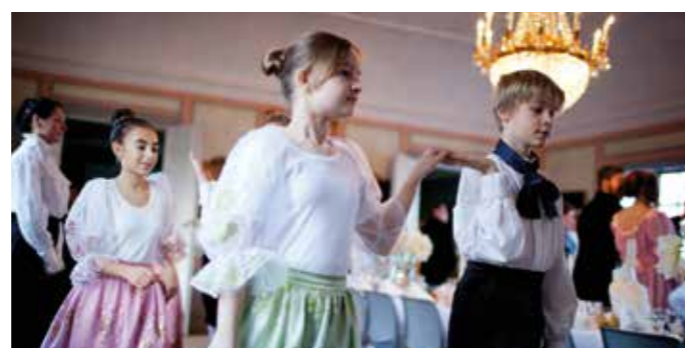

Fra teaterfojaen mellom teatersalongen og ballsalen. I bakgrunnen synes trappen opp til balkongen. Foto: Østfoldmuseene

Det andre utstillingslokalet er Fredrikshalds Teater selv. Sammen med selskapsværelsene representerer teatret en romslig bygningsmasse, hvor flere lokaliteter er egnet til å bygge opp midlertidige utstillinger. Både ballsalen, de øvrige selskapsstuene og foajéen utenfor balkongen i andre etasje er egnede lokaler for skiftende teaterhistoriske utstillinger. Et eksempel på en slik utstilling som har vært avholdt i Fredrikshalds Teater var *Skjønnhet og forfall* i 2014. Deler av kulissesamlingen ble her vist frem i teatrets selskapsværelser, sammen med eldre rekvisitter og teater teknisk utstyr. Ved denne anledningen ble også en av de eldste, komplette dekorasjonene fra 1838 fremvist for publikum på selve teaterscenen. Halden historiske Samlingers ambisjon for teatermuseet i Trinn 3 er å produsere skiftende teaterhistoriske utstillinger som belyser ulike aspekter av norsk teaterhistorie.

FredrikshaldFest

I august 2018 ble kulturfestivalen FredrikshaldFest 2018 avviklet som et ledd i 300-årsmarkeringen for Karl XII's død ved Fredriksten festning og slutten på de svensk-norske krigshandlingene under Den store nordiske krig. Festivalen var et samarbeid mellom Det norske Blåseensemble, Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger, den frivillige foreningen Fredrikshald Borgervæpning 1644–1881 og Halden

Juleselskap på Rød – dramatisert museumsformidling i samarbeid med Den kulturelle skolesekken. Foto: Østfoldmuseene

kommune. Festivalen var tenkt som en tidsreise tilbake til 1718, presentert gjennom musikk, teater og bybilder. Et bredt sammensatt program ble avviklet både på Fredriksten festning og inne i bykjernen. Blant annet ble det arrangert historisk musikkteater i Fredrikshalds Teater.

Det Norske Blåseensemble i Halden fører sin historie tilbake til sin militærmusikalske opprinnelse i 1734. Etter at Forsvarets Distriktsmusikkorps Østlandet ble vedtatt nedlagt i 2002, ble Det Norske Blåseensemble stiftet av Kulturdepartementet, Halden kommune og Østfold fylkeskommune med musikere fra det nedlagte forsvarskorpset. Ensemblet er i dag et av landets ledende, med 24 profesjonelle musikere. Halden historiske Samlinger ønsker å videreføre samarbeidet med Blåseensemblet, og satse videre på FredrikshaldFest som en plattform for et slikt samarbeid. Det foreligger en intensjon om en fast kulturfestival med rom for et bredt sammensatt kulturprogram, hvor teaterforestillinger blir et sentralt innslag.

En annen viktig samarbeidspartner i en slik satsing er Opera Østfold. Opera Østfold ble opprettet i 2008 etter initiativ fra Halden kommune og Østfold fylkeskommune, som resultat av en operaoppsetning på Fredriksten festning i 2005. Opera Østfold fikk status som distriktsopera med støtte over statsbudsjettet fra 2009. Opera Østfold er en produksjonsenhet

som har satt opp profesjonell utendørsopera på Fredriksten festning annethvert år siden 2005. Halden historiske Samlinger, Det Norske Blåseensemble og Opera Østfold har dermed et gjensidig ønske om å gå sammen om en kulturhistorisk festival i Halden som også er tenkt å romme historisk informerte forestillinger (*historically informed performance – HIP*).

Kunstnerisk utvikling – historisk informerte forestillinger (HIP)

Historisk informerte forestillinger har utgangspunkt i det klassiske musikkmiljøets tidligmusikk-bevegelse. Tidligmusikk er musikk særlig fra barokken og eldre, fremført på instrumenter som gjenspeiler datidens klangbilde. Bevegelsen har utspring i musikologisk historisk forskning, men har også fått et stort publikum. Innen teaterkunsten har man i større grad vært opptatt av å fokusere på samtidens uttrykksformer som en forutsetning for kunstnerisk relevans. De siste tiår har imidlertid sett en ny interesse også for teaterforestillinger som på ulike måter vier spesiell oppmerksomhet til historisk kontekst og praksiser. Ikke minst gjelder dette i musikkteatret, som i opera og syngespill, men også tradisjonelt talt teater (som for øvrig også vanligvis var ledsaget av musikk) blir gjort til gjenstand for denne type oppsetninger. Det finnes flere mulige utgangspunkt for HIP-forestillinger – for eksempel tidligere tiders dramatik,

sceneteknologi eller spillkonvensjoner. Bygningsmessige og scenetekniske strukturer danner ofte utgangspunkt for HIP-forestillinger. Det er få teaterbygninger igjen i Europa med Fredrikshalds Teaters forutsetninger, og teatret vil derfor kunne bli internasjonalt attraktivt som spillsted. Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum har også en ambisjon om å få produsert kopier av flere av de gamle dekorasjonene, slik at disse vil kunne tas aktivt i bruk på Fredrikshalds Teaters scene.

Mye av den eksisterende HIP-bevegelsen har satt fokus på barokkens opera og teater. Den relativt tidløse perspektivscenen i Fredrikshalds Teater åpner for en bred historisk tilnærming i forhold til å utnytte teatrets kvaliteter, gjennom å utvide repertoaret til å inkludere det lange 1700-tallets og 1800-tallets teater. Sjangre som syngespill og vaudeville, samt det tidlige borgerlige dramaet som la grunnlaget for Ibsens realistiske drama, er tilpasset dette teatrets historiske preg og fysiske forutsetninger. Dansk-norsk dramatik før realismen omfatter forfattere som Enevold de Falsen, Johan Ludvig Heiberg, Henrik Anker Bjerregaard, Henrik Wergeland og Andreas Munch, som var sentrale i sin samtid, men nå sjelden oppføres.

Med scenerommet som historisk utgangspunkt har Halden historiske Samlinger en viktig tredje samarbeidspartner i Akademi for Scenekunst – Høgskolen i Østfold. Akademi for

Fra forestillingen "Kongen kommer" med Det Norske Blåseensemble under FredrikshaldFest 2018. Foto: Christer Elnes, DNBE

Scenekunst holder til i Fredrikstad og tilbyr studieprogram innen performance, skuespillkunst og scenografi, med fokus på samspelet mellom teater, musikk og arkitektur. Studentene arbeider også med utstillingsscenografi. Akademiet rekrutterer studenter fra hele verden og anerkjente internasjonale scenekunstnere underviser her.

Halden historiske Samlinger og Akademi for Scenekunst innledet i 2018 et samarbeid som resulterte i studentprosjektet *It Could Be Something Else* i Konservativen i oktober samme år. Her utforsket scenografistudentene Konservativen ut fra dagens tilstand og mulig fremtidig bruk gjennom en offentlig utstilling. Samtidig er skuespillstudentene i gang med et vaudeville-prosjekt som skal finne sted i Fredrikshalds Teater. Det er dermed naturlig å se for seg muligheten av et fremtidig samarbeid knyttet til en kulturfestival i Halden og i arbeidet med historisk informerte forestillinger.

Slike samarbeid bør også inkludere kunstneriske krefter med bred geografisk tilhørighet. Miljøet rundt tidlig-musikkteater er i utgangspunktet internasjonalt, med aktive forgreininger i norske utøvermiljøer. Det finnes bl.a. en sterk tilknytning til NTNU i Trondheim, hvor fagansatte ved flere institutter er engasjert i bevegelsen. Et eksempel på et mulig samarbeid for Halden historiske Samlinger og Opera Østfold er et barokkopera-prosjekt ledet av ph.d.-stipendiat og cembalist Lars Henrik Johansen ved Institutt for musikk ved NTNU, som har en ambisjon om å sette opp historisk informert opera med profesjonelle utøvere fra flere europeiske land på en historisk scene i 2020/21.

Samtidig som Halden historiske Samlinger ønsker å arbeide for å få lagt forestillinger av et høyt internasjonalt nivå til Fredrikshalds Teater, vil det også være et mål å involvere lokale frivillige og amatørkrefter, både som en viktig ressurs og som et ledd i en overordnet formidlingsstrategi. Et eksempel på slik medvirkning i forhold til FredrikshaldFest er Fredrikshald Borgervæpning. En annen aktuell samarbeidspartner er Fredrikshalds Theaterselskab, en relativt nystartet amatørteatergruppe med et uttalt ønske om å sette opp 1700- og 1800-talls-dramatikk i periodedrakter. Gruppen arbeider også aktivt med produksjon av nye, historisk inspirerte teaterdekorasjoner.

Historisk informerte forestillinger utforsker fortidens estetikk og praksiser, og kan derfor også representere et innspill til teaterhistorisk forskning. Samtidig utforskes det fortidige i relasjon til oss som publikummere av i dag. Teaterforestillingen utspiller seg alltid her-og-nå. Dermed blir heller ikke HIP-forestillingen «teater på museum», men relevant museumsteater, i den forstand at idet den utforsker fortiden, kommenterer den også nåtiden.

Digital formidling

Teater er en relasjonell kunstform hvor møtet mellom mennesker står i sentrum, og Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum vil bygge på det menneskelige møtet som en grunnpilar i formidlingsarbeidet. Samtidig ligger det et stort uforløst potensial i en digital formidling av samlingen. De teaterhistoriske samlingene er per i dag ikke digitalt tilgjengelige, med unntak av noe draktmateriale. Et viktig ledd i tilgjengeliggjøringen av teatersamlingene er derfor en full

avfotografering/skanning av kulissene, de teaterhistoriske gjenstandene, utvalgte deler av arkivsamlingene, samt selve teaterbygningens ulike rom og tekniske installasjoner. Dette arbeidet skal utføres som ledd i prosjektets Trinn 2, og vil gjøre materialet tilgjengelig for publikum i en helt annen grad enn hittil. En digital publisering vil også forenkle tilgangen til materialet for forskere.

Østfoldmuseene er allerede tilknyttet den etablerte norsk-svenske publiseringsplattformen DigitaltMuseum, som vil være den primære kanalen for digital formidling av museets teaterhistoriske samlinger. Det kan også være aktuelt å inngå et samarbeid med scenekunstdatabasen Sceneweb. Dette er en norsk database som støttes av blant andre Norsk Kulturråd, Norsk scenekunstbruk, Norsk teater- og orkesterforening og Utenriksdepartementet. Sceneweb samler inn og digitaliserer materiale om norsk teatervirksomhet i samarbeid med Nasjonalbiblioteket. Det er dermed naturlig å utrede om Sceneweb kan være aktuell som tilleggskanal for digitaliseringen av HhSs teaterhistoriske ressurser. Trinn 2 av prosjektet har som mål å igangsette en satsing på digitalisert formidling med utgangspunkt i en nødvendig registrering.

I forbindelse med oppussingsarbeidene i 2016–2017 ble det gjennomført en 360-graders fotografering av hele teatret, som er tilgjengelig via HhS' hjemmesider: <https://ostfoldmuseene.no/fredrikshald>. Bildene gjør det mulig å foreta en virtuell vandring gjennom teatret. Brukeren kan navigere mellom ballsalen, foajéen, teatersalongen og på scenen, og skifte mellom ulike perspektiver. Integrert i vandringen finnes flere steder informasjon relatert til oppussingsprosessen. Det er også mulig å kople til eget VR-utstyr for en mer immersiv 3D-opplevelse. Dette prosjektet kan betraktes som en begynnelse på en bredere digital tilgjengeliggjøring og formidling av en bygning og gjenstander som i seg selv er visuelt komplekse, detaljrike og attraktive.

I Trinn 3 av prosjektet vil det være en mulighet å utvikle en mer fullstendig digital modell av teatret, som lar brukeren utforske scenens muligheter gjennom å kunne bytte mellom ulike dekorasjoner, belysning, historiske teater tekniske effekter og animerte aktører fra spesifikke deler av repertoaret. Museumsrettet AR-teknologi (augmented reality) representerer også muligheter for en dynamisk digital formidling av teaterbygningen og Kulturkvarartalet.

Studentprosjektet "It Could Be Something Else" i Konservativen 2018. Foto: Akademi for Scenekunst, HiØ.

Fra workshopen "Dette betyr Fredrikshalds Teater for meg i 2015", hvor innbyggerne i Halden fikk fortelle om sitt forhold til teateret. Foto: Østfoldmuseene

En sammenhengslet kulisse fra Comediehuset i Arendal. Fra utstillingen Skjønnhet og forfall i 2014. Foto: Østfoldmuseene

05. FORSKNING OG UTVIKLING

Østfoldmuseenes strategiplan 2017–2027 vektlegger at museets tre primære virksomhetsområder, forvaltning, formidling og forskning, inngår i en dynamisk relasjon: «Samlingsforvaltning skal ha formidling og forskning som mål, og formidling og forskning skal baseres på samlingsforvaltning.» I strategiplanen uttrykkes videre følgende ambisjon om forskning:

Østfoldmuseene skal øke sin forskningsinnsats og etablere seg som en synlig forskningsinstitusjon som formidler egne forskningsresultater av høy kvalitet.

De strategiske målsetningene gir klare føringer med høye ambisjoner både for museets egen forskningskompetanse og -virksomhet, publisering og samfunnsrelevans, med utgangspunkt i museenes samlinger. Det er for øvrig et uttalt mål i offentlig forvaltning at det skal forskes mer i norske museer. Teaterhistoriografi utgjør i dag et relativt lite og til dels sårbart akademisk fagområde i Norge. Et teaterhistorisk kulturarrivssenter i Halden kan slik representere en viktig ressurs for universitetsmiljøene, både som forskningsarena og samarbeidspartner. Dette danner bakgrunnen for ønsket om en aktiv forskningsvirksomhet i tilknytning til Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum. Forskningen vil igjen kunne gi innspill til forvaltningen, ikke minst i forhold til kulissene og til utvikling av nye formidlingskonsepter, og til videreutvikling av museets interne teaterhistoriske faglige kompetanse.

Som forskningsaktører besitter museene ut fra sin nærhet til samlingene særlige ressurser, i form av både formell og uformell kunnskap om materiell og immateriell kulturhistorisk arv. Samtidig er forskning i museer i utgangspunktet ikke et problemfritt virkeområde. Museenes fagansatte har andre arbeidsbetingelser enn forskere i universitets- og høgskolesektoren. Oppgavene er mange og sammensatte, og økonomiske og tidsmessige ressurser strekker ofte ikke til. I St.meld. 22 (1999–2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving* («ABM-meldingen») påpekes det at det er nødvendig for museene å satse på prosjektorganisert forskning og knytte bånd til eksterne forskermiljøer for å kunne utnytte sitt iboende forskningspotensial:

Opne liner og samarbeid mellom relevante forskningsmiljø ved universiteta og musea vil vera til bate for baa partane. Musea forvaltar store mengder unikt kjelde- og dokumentasjonsmateriale av potensiell forskningsmessig interesse på mange nivå. Dessutan har musea gode vilkår for formidling av forskningsresultat. [...] Musea må stimulerast til prosjektorganisert forskning integrert i dei samla driftsplanane.

Prosjektorganisert forskning er i Østfoldmuseenes strategiplan definert som en ønsket organiseringsform. Halden historiske Samlinger har per i dag ikke egne ansatte med formell teaterhistorisk forskningskompetanse eller økonomiske ressurser til å fristille egne fagansatte til forskningsoppgaver. Konservatoren i prosjektstillingen det her søkes om vil derfor være av stor betydning for å kunne bidra til både å utvikle og søke om eksterne midler til konkrete forskningsprosjekter knyttet til Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum. Disse oppgavene knyttes til prosjektets Trinn 2.

Forskningssamarbeid

Samarbeid med eksterne fagmiljø vil være avgjørende for forskningsvirksomheten knyttet til Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk museum. Denne vurderingen tar delvis utgangspunkt i at det teaterhistoriske fagmiljøet i Norge er lite og relativt spredt. Det er derfor en ambisjon for prosjektet å gjøre Teaterhistorisk Museum til en pådriver for større forskningsprosjekter knyttet til norsk teaterhistorie, og om å være en nasjonal arena for forvaltningsfaglig og forskningsmessig samarbeid. Samtidig har Forskningsrådet nylig presisert i sine retningslinjer at søkere om forskerprosjekt må ha godkjent status som norsk forskningsorganisasjon. Med unntak av universitetsmuseene og noen få andre museumsinstitusjoner vil det for de fleste norske museer i dag være vanskelig å fylle Forskningsrådets krav for å oppnå godkjent status som forskningsinstitusjon. Det er derfor en realistisk strategi for disse museene – herunder Østfoldmuseene – å finne samarbeidspartnere blant godkjente forskningsorganisasjoner.

Som ledd i en slik strategi har Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger innledet et samarbeid med Avdeling for

økonomi, språk og samfunnsfag (ØSS) ved Høgskolen i Østfold om en søknad til et forskningsprosjekt til EUs forsknings- og utviklingsprogram Horizon 2020, under utlysningen *Governance for the future, GOVERNANCE-01-19: Trust in governance*. Det planlagte forskningsprosjektet vil være relatert til demokratiserende museumsarbeid (se for øvrig kapittel 4. Formidling), og er slik et eksempel på en type museologisk orientert forskning som også vil kunne knyttes til Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum.

Høgskolen i Østfold er også tilknyttet Fredrikshalds Teater og Halden gjennom høgskolens Akademi for Scenekunst og ulike kunstneriske studentprosjekter (se kapittel 4. Formidling). Det finnes et gjensidig ønske om å videreføre dette samarbeidet i forhold til et teaterhistorisk museum. Studentprosjekter kan blant annet tenkes relatert til forskning og utvikling innen historisk scenografi- og skuespillkunst (HIP), dramatisert museumsformidling og utstillingsscenografi.

Som ledd i utviklingen av Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum har Halden historiske Samlinger en samarbeidsintensjon med Institutt for kunst- og medievitenskap (IKM) ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) i Trondheim via professor Svein Gladsø. IKM utgjør et vitalt fagmiljø ved drama/teaterseksjonen, hvor både teaterhistorisk forskning, kunstbasert forskning og drama-pedagogikk inngår i den faglige profilen. Instituttet har blant annet hatt flere masterprosjekter relatert til museumsformidling de seneste årene.

Det kan være aktuelt å utvide samarbeidet med NTNU til også å omfatte flere fagområder. Det har bl.a. allerede vært kontakt med ansatte ved Institutt for musikk om mulige forsknings- og formidlingsprosjekt tilknyttet Fredrikshalds Teater, og det er interesse for tidlig-musikkteater ved flere av universitetets institutter. Fagområder som kulturminneforvaltning, dansevitenskap og kunsthistorie er også relevante her. Konkrete samarbeidsprosjekter med NTNU kan foregå i mange ulike formater – fra bachelor- og masteroppgaver til nasjonale og internasjonale forskningsprosjekter. Andre naturlige akademiske samarbeidsarenaer vil være arrangering av fagseminarer og -konferanser og kunnskaps- og publiseringsprosjekter knyttet til undervisning og formidling.

Utvikling av konkrete forskningsprosjekter tilknyttet teatermuseet er i utgangspunktet en del av prosjektets Trinn 2 og 3, som del av konservatorstillingen. Det er likevel mulig å peke på tre overordnede innfallsvinkler som særlig aktuelle for fruktbar forskning knyttet til samlinger og drift av Fredrikshalds Teater: generell teater- og kulturhistorie, museologiske perspektiver på formidling, og kulissesamlingene som kilde til ny teaterhistorisk, kunsthistorisk og konserveringsteknisk kunnskap.

Forteppe malt av Ola Berglund i 2005. Kopi av Rudolf Krogs forteppe fra 1905. Foto: Svein Norheim, Østfoldmuseene

Teater- og kulturhistorisk forskning

Teaterhistorie er ikke historien om et lukket kretsløp bak sceneåpning og fløyelsdraperier, med relevans for noen få privilegerte. Tvert imot er teaterhistorien – som teaterkunsten selv – en inngang til, eller et perspektiv på, den bredere samfunnsutviklingen. Dette er i høyeste grad gjeldende for norsk teaterhistorie, hvor så å si all teateraktivitet har vært borgernes egen, enten den var profesjonell eller amatørdrivet, fant sted blant overklasse eller arbeidere, om den har vært politisk eksplisitt eller fremstått som «ren og skjær» underholdning. Teatret har stått i et gjensidig forhold til den overordnede politiske, sosiale og økonomiske utviklingen. Problemstillinger knyttet til nasjonsbygging, demokratiutvikling og tilhørighet versus utenforskap har derfor gjerne kommet ekstra tydelig til uttrykk nettopp i og omkring teatret.

Teaterbygningen, kulissemagasinet, samlingene og de planlagte formidlingsstrategiene ved Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum åpner for en bred forskningsmessig tilnærming til norsk teaterhistorie. Det rike eksisterende materialet sammen med nye innganger innen forskningen innebærer et stort potensial for ny kunnskapsdannelse. De samfunnsrelevante perspektivene som det ble pekt på i kapittel 4 – som

tilhørighet og utenforskap, nasjonsbygging og immigrasjon, velstand og fattigdom, frihet og tvang, kjønn og klasse, kunst og kapital – viser samtidig til behovet for en fornyet forskningsmessig tilnærming. Dette gjelder både i forhold til den etablerte eldre teaterhistorien og i forhold til den teaterhistoriske utviklingen etter krigen.

Den historiske virksomheten ved Fredrikshalds Teater og de bygningsmessige fasilitetene peker også på betydningen av å sette teaterhistorien inn i en bredere tverrfaglig kulturhistorisk sammenheng. Teatervirksomhetens sosiale funksjon var fysisk integrert i bygningen allerede ved begynnelsen, i form av en stor ballsal som senere ble utvidet med et kjøkken og flere selskapsrom. Teatret var også i bruk som konsertlokale. De senere år har fler- og tverrfaglige tilnærminger i forskningen kastet nytt lys over sammenhengen mellom performative kunst- og samværsformer (teater, musikk og dans), borgerlig sosiabilitet og samfunnsfunksjon i Norge i tiårene omkring 1814 (se for eksempel prosjektet *Performing arts between dilettantism and professionalism. Music, theatre and dance in the Norwegian public sphere 1770–1850*. NTNU 2012–2017). Fredrikshalds Teaters historie utgjør et sjeldent utgangspunkt for å forfølge disse forskningsperspektivene videre fremover i tid, under endrede politiske og sosiale forhold.

Blant tema som særlig peker seg ut som aktuelle for en kulturhistorisk forskningsmessig tilnærming med utgangspunkt i Fredrikshalds Teater kan nevnes følgende:

- De omreisende teatertruppene på 16- og 1700-tallet i et bredere nordisk/europeisk perspektiv. Fredrikshalds geografiske plassering som kystby og «inngangsport» til riket.
- De omreisende teatertruppene og -familiene som innledet kommersielt teater i Norge på 1800-tallet, som ekteparene Strömberg og Holm, og familiene Olsen, Bigum, Huusher, Steiner og Mayson.
- Dramatisk repertoar og sjangerutvikling på norske scener før Ibsen og Bjørnson, inkludert romantisk og borgerlig drama og musikkteatersjangre som syngespill, vaudeville og melodrama.
- Regi, scenografi og sceneteknikk i norsk teater før modernismens gjennombrudd, og i perioden da Henrik Ibsen hadde sine teaterfaglige læreår.
- Lokal og nasjonal identitetsdannelse under svenskettiden før og etter nasjonsbyggingens gjennombrudd. Provinsbyens rolle i forhold til Christiania, Stockholm og København som politiske og kulturelle maktsentra.
- Fredrikshald som festningsby og implikasjonene for utviklingen av teater- og musikkliv, dans og sosiabilitet på 17- og 1800-tallet. Klubber, Fredrikshalds Teater og 1. brigades musikkorps.

- Borgerlig identitetsdannelse, foreningskultur og klasseperspektiver i teatervirksomheten på 1800- og 1900-tallet. Forholdet mellom kulturell utvikling og industrialisering og teknologi.
- Teatrets bygningshistorie som uttrykk for endringer i sosiale og kulturelle forhold og behov. Identitet og eierskap i forhold et mellom teaterhus og lokalbefolkning.
- Tilhørighet, eierskap og bruk av Fredrikshalds Teater i etterkrigstiden og i dag, i spennet mellom borgere og arbeidere, voksne og barn, etablerte befolkningsgrupper og innvandrere, og mellom opplæringsformål, amatørvirksomhet og profesjonelle kunst ambisjoner.

Halden historiske Samlinger ønsker også å stimulere til et nasjonalt forskningssamarbeid om et publikasjonsprosjekt, hvor målet er en ny samlet fremstilling av norsk teaterhistorie gjennom tidene. I motsetning til for eksempel Danmark og Sverige finnes det ikke i dag et faglig tilfredsstillende oversiktsverk over norsk teaterhistorie. Dette har lenge vært et undervisningsmessig savn på høgskole- og universitetsnivå, og i forhold til allmenn norsk kulturhistorisk forskning og formidling. Et slikt prosjekt vil kunne knyttes an til Østfoldmuseenes strategi om deltakelse i større nettverksprosjekter som ledd i sin forskningssatsing.

Museologisk og kunstrelatert forskning

Museer kan både være steder hvor det forskes, og steder det forskes på. Museologi, eller museumsvitenskap, har de senere år etablert seg som et fagfelt også i Norge, blant annet gjennom studietilbud med flere norske universiteter og høgskoler. Forskning på museer og museumsarbeid kan utføres av museene selv, og det gjøres museologisk rettet forskning også ved fagenheter i UHS-sektoren som i utgangspunktet ikke har museum som primært fagområde.

De planlagte formidlingsstrategiene ved Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum vil delvis representere et nybrottsarbeid innen norsk forvaltning og formidling av teaterhistoriske ressurser. Det er derfor en nærliggende tanke at en slik virksomhet vil utløse forskning, både av museets egne og av eksterne forskere. Her åpner det seg også muligheter for forskningssamarbeid. Dette kan for eksempel gjelde bruken av selve teaterbygningen som kulturminne, formidlingsrom og kunstnerisk rom, dramatisert formidling med ulike målgrupper, og historisk informerte forestillinger.

Ulike teaterpraksiser ved Fredrikshalds Teater, fra lokal barne- og amatørteatervirksomhet til historisk informerte forestillinger, vil kunne stå i et skjæringspunkt mellom teaterhistoriske, museologiske og kunstrelaterte, eventuelt kunst-

baserte, forskningsperspektiver. Kunstbasert forskning undersøker hvordan kunstneriske prosesser kan anvendes i forskning og kunstnerisk utviklingsarbeid. Dette er en tilnærming som er godt forankret ved fagseksjonen for drama/teater ved NTNU, og som også har vunnet innpass i det musikkvitenskapelige miljøet. Historisk informerte teaterforestillinger er et nytt fenomen i norsk teatersammenheng, og her vil det finnes et potensial både for nyskapende forskning og kunstnerisk utviklingsarbeid, som igjen vil kunne brukes i formidlings-sammenheng.

Kulissene: Kulturhistorisk og konserveringsteknisk forskning

På 1950- og 60-tallet, i perioden da teatervitenskap først etablerte seg som fagfelt i Norge, ble det foretatt et viktig innsamlings- og dokumentasjonsarbeid knyttet til eldre tiders scenebilder og det overleverte materialet. Dette arbeidet er i liten grad blitt videreført i de påfølgende årene. Både den materialtekniske og kulturhistoriske forståelsen av dette feltet i tidlig norsk teaterhistorie er derfor mangelfull. Mye norsk Ibsen-forskning har vært overveiende litterært fundert, uten å integrere den scenetekniske virkeligheten som var en forutsetning for Ibsens arbeid på og med teatret. I de senere årene har det imidlertid vært rettet fornyet forskningsmessig interesse for de sceniske forholdene i 1800-tallets teater, noe som har aktualisert relevansen av det overleverte materialet.

Kulissesamlingene i Fredrikshalds Teater representerer derfor et viktig og langt på vei ubenyttet kildemateriale som åpner for flere ulike forskningsmessige innfallsvinkler. Blant disse er:

- De første teatermalerne i Norge. Kunst- og stilhistoriske aspekter. Maleteknikk, fargesetting, motivvalg og ideologiske faktorer.
- Sceneteknologiske løsninger og funksjonsmåter. Ulike teknikker for sceneskift i de eldre borgerlige teatrene i Norge.
- Etablering av scenisk rom på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet, og forholdet til det oppførte repertoaret, oppsetningspraksiser, spillestil og overordnede idémessige føringer.
- Materialtekniske forhold – konstruksjon og utforming, materialvalg og fargeteknologi.
- Konserveringstekniske aspekter og metoder. Materialer, nedbrytning og risikofaktorer, rensing, stabilisering og sikring, reparasjon og konservering.

Det ligger for øvrig også et potensial i å betrakte kulissesamlingene i Fredrikshalds Teater i sammenheng med de eldre dekorasjonene som stadig er bevart i det gjenskapte Drammens Teater. Sett under ett rommer disse samlingene mange av

18- og det tidlige 1900-tallets teatermalere i Norge, som Carl Peter Lehmann (Arendal), Peter Wergmann (Fredrikshald), brødrene Ferdinand og Gustav Gjøs (Fredrikshald), Herman Müller (Drammen), Rudolf Krog (Fredrikshald, Drammen, Arendal), og Jens Wang (Drammen). Drammens Teater forvaltes av Drammen kommune ved Drammen Eiendom, og er ikke underlagt noen museumsfaglig instans. Ved den forestående fylkessammenslåingen vil både Halden og Drammen kommuner tilhøre Viken fylke, noe som bør legge til rette for fremtidig samarbeid rundt forskning på og formidling av kulissene. Et liknende potensial finnes i forhold til Universitetsmuseet i Bergen, som er i ferd med å overta en samling baktepper fra Den Nationale Scenes første periode (se avsnittet «Teaterhistorisk status» i kapittel 9).

Trinn 2 av prosjektet har som mål å legge til rette for forskning på kulissesamlingene. Det etablerte samarbeidet med Institutt for arkeologi, konservering og historie ved Universitetet i Oslo har en sentral posisjon her, og har allerede frembragt viktig ny kunnskap om tekniske forhold ved kulissene. Samtidig bør forskningen utvides til å omfatte teater-, kunst- og kulturhistoriske perspektiver.

Studenter fra Universitetet i Oslos internasjonale sommerskole jobber med konservering av et av de eldste kulisse-settene, «Skoven» fra 1838. Foto: Østfoldmuseene, 2015

06. SAMARBEIDSPARTNERE OG NETTVERK

Profesjonelle organisasjoner

Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger har allerede et etablert samarbeid med flere offentlige og/eller profesjonelle enheter, organisasjoner og enkeltpersoner på mange sider av museumsvirksomheten. De ulike kapitlene i denne rapporten belyser de eksisterende og potensielle partnerprosjektene nærmere. Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum vil bygge videre på de eksisterende samarbeidene i Trinn 2 og 3. Prosjektet vil også arbeide for å etablere et nettverk av aktører som på ulike måter kan knyttes til forvaltning, formidling og forskning relatert til den teaterhistoriske kulturarven. Teaterhistorisk Museum som et teaterhistorisk kulturarvsenter med nasjonalt nedslagsfelt vil slik kunne fungere som et nav i et styrket samarbeid på tvers av regionsgrensene.

Nedenstående oversikt inkluderer både etablerte samarbeidspartnere og aktuelle nettverkspartnere:

- Akademi for Scenekunst – Høgskolen i Østfold
- Aust-Agder museum og arkiv
- Avdeling for økonomi, språk og samfunnsfag – Høgskolen i Østfold
- Det Norske Blåseensemble
- Gunnerusbiblioteket – Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (Teatersamlingene)
- Halden kommune
- Ibsenbiblioteket – Skien Kommune
- Ibsenmuseet – Norsk Folkemuseum
- Institutt for kunst- og medievitenskap – Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
- Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier – Universitetet i Bergen (Teatervitenskap)
- Institutt for musikk – Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
- Institutt for arkeologi, konservering og historie – Universitetet i Oslo
- Nasjonalbiblioteket (Teatersamlingen)
- Nordisk Center for Teaterdokumentation
- Opera Østfold
- Perspectiv – Europeisk selskap for historiske teatre
- Ringve Musikkmuseum – Museene i Sør-Trøndelag

- Sceneweb
- Senter for Ibsen-studier – Universitetet i Oslo
- Teaterarkivet – Universitetet i Bergen
- Teatermuseet – Oslo Museum
- Trøndelag Teater
- Universitetsmuseet i Bergen (Teatersamlingen)
- Viken Fylkeskommune

Friville, amatører og barn og unge

Den teaterhistoriske kulturarven som i dag forvaltes gjennom Fredrikshalds Teater omfatter ikke bare bygningen og de materielle samlingene. Av stor betydning er også den immaterielle kulturarven i form av generasjoners teateraktivitet. Teatervirksomheten i Halden er preget av en sterk amatørtradisjon som går tilbake til slutten av 1700-tallet (se kapittel 9., «Teater på Fredrikshald – et historisk tilbakeblikk»). Med sin geografiske og sosio-kulturelle plassering i forhold til Christiania/Oslo har byens kulturliv vært avhengig av amatørvirksomheten. Slik er Halden på den ene siden representativ for den store betydning amatørteatret har hatt og har i norske småbyer og distrikter. På den andre siden har den unike teaterbygningen gitt grobunn for et særlig sterkt og varig lokalt engasjement og eierskap. Samtidig som Fredrikshalds Teater har høy relevans for befolkningen både som aktører og publikum, representerer befolkningen en viktig ressurs for teatret som kulturarvsenter og museum. Haldens innbyggere er bærere av mye taus kunnskap om teatrets historie og tradisjoner, kunnskap som kan bringes frem i lyset gjennom det planlagte teatermuseets innsamlings- og formidlingsvirksomhet.

Det lokale eierskapet vil være et viktig element i Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museums demokratiserings- og inkluderingsarbeid. Historisk var teatret knyttet til voksne mennesker fra den førende samfunnsklassen. Likevel hadde både barn og personer i tjenesteytende yrker en viss tilgang til forestillingene. Gjennom tidene har stadig bredere grupper i samfunnet tatt teatret i bruk som eget uttrykk. Dermed reiser Fredrikshalds Teater både historiske og dagsaktuelle spørsmål om inkludering, tilhørighet og utenforskap. Hvem har brukt, og hvem bruker teatret, og hva har demografi og samfunns-

posisjon å si for tilhørigheten til Fredrikshalds Teater versus andre scener i Kulturkvartalet? Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum ønsker å bidra til at teatret skal få enda bredere tilgjengelighet og relevans, også for grupper som i dag kanskje ikke ser teatret som «sitt». Teater har både hatt segregerende og demokratiserende funksjoner opp gjennom tidene. Gjennom å invitere befolkningen inn i teatret og bygge ned forestillingene om «oss» og «de andre» skal Teaterhistorisk Museum gjøre Fredrikshalds Teater til en arena som både speiler et mangfoldig samfunn og bidrar til individuell og kollektiv identitetsdannelse.

Teater for og med barn og unge står i en særlig viktig stilling i forhold til spørsmål om integrering og inkludering, både historisk og i samtiden. På 1800-tallet hadde en del barn tilgang til teaterforestillinger i et visst omfang, men dette var i utgangspunktet regulære forestillinger (eller generalprøver) først og fremst beregnet på et voksent publikum. Fra begynnelsen av 1900-tallet begynte de store teatrene i økende grad å spille forestillinger hvor barn var tenkt som målgruppe. I Halden har teater ikke bare for, men også med barn hatt en sterk tradisjon siden krigsårene, og barne- og ungdomsteater har lenge utgjort en viktig del av byens amatørteatervirksomhet. Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum skal videreføre og styrke arbeidet med barne- og ungdomsteater. Dette kan skje både i samarbeid med de ulike amatørteatergruppene, Halden kulturskole og Halden videregående skole – musikk, dans og drama-linjen. For eksempel kan elever få mulighet til å legge (kultur)skolerelaterte prosjekter til teatret, som workshops, teaterhistorisk undervisning, eksamensprosjekter og liknende.

Halden har mange ulike grupperinger av frivillige kulturarbeidere, ikke minst innen amatørteatermiljøet. Disse representerer et viktig ledd i arbeidet for at Fredrikshalds Teater skal forbli et samfunnsrelevant kulturelt møtested. Samtidig utgjør frivillighetskulturen en åpenbar ressurs i museumsarbeidet, kanskje særlig som ledd i innsamlings- og formidlingsarbeidet. Både gjennom regulære forestillinger, festivaler og andre arrangementer vil det være aktuelt å invitere frivillige inn i et organisert samarbeid for å utvikle og berike ulike arrangementer og formidlingskonsepter. Slik vil Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum styrke utøvelsen av sitt samfunnsoppdrag, sikre det lokale eierskapet og samtidig bidra til en levende amatør- og frivillighetskultur.

Nedenstående oversikt er eksempler på aktuelle samarbeidspartnere innen lokal frivillighet, amatørteatermiljøet og barn og unge i Halden. Oversikten indikerer ingen avgrensning i forhold til hvilke grupperinger eller enkeltpersoner som kan tenkes å inngå i fremtidige samarbeid med Fredrikshalds Teater –

Teaterhistorisk Museum.

- Fredrikshald Borgervæpning 1644–1881
- Fredrikshalds Theaterselskab
- Halden videregående skole – musikk, dans og drama
- Halden kulturråd
- Halden kulturskole
- Juleselskapet
- Pianostredet Figurteater
- Teateret på den grønne Grein
- Veslefrikk Teaterverksted

Koret Mixdur fremfører sanger av Carl Michael Bellman i ballsalen på Fredrikshalds Teater under FredrikshaldFest 2018. Foto: Stein Johnsen

Fredrikshalds Theaterselskab spiller Jeppe på bjerget med nyproduserte kulisser i 2017. Foto: Ola Berglund

“Den Stundesløse” i Fredrikshald Teaterselskabs drakt på Fredrikshalds Teater, spilles 6.-17. mars 2019. Foto: KanDusi.no

07. FREMDRIFTSPLAN

Fredrikshalds Teater - Teaterhistorisk museum	2020	2021	2022	2023 -
Trinn 1: 2019–2020				
Ansettelse av prosjektleder				
Engasjement prosjektleder Sikring, konservering og tilgjengeliggjøring av kulissene				
Trinn 2: 2020–2022				
Ferdigstille kulissemagasin				
Sikring, konservering og tilgjengeliggjøring av kulissemalingene				
Planlegging og utvikling av formidlingskonsepter				
Videreutvikling av festivalkonseptet FredrikshaldFest				
Samarbeid om utvikling av forskningsprosjekter				
Finansiering av publiseringsprosjekter				
Danne samarbeidsnettverk				
Trinn 3: 2023 og videre fremover – en visjon				
FT er åpent for publikum, og tilbyr formidling av teaterbygningen, kulissemagasinet, den teaterhistoriske samlingen, arkivaliene og den kulturhistoriske konteksten via ulike plattformer; fysiske og digitale.				
En fast ansatt konservator med teaterhistorisk kompetanse står for driften av Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum som teaterhistorisk kulturarvsenter på nasjonalt nivå.				
Drift av Fredrikshalds Teater som levende scene for amatør- og profesjonell teatervirksomhet ut fra prinsippet om bevaring gjennom bruk. Målet er en fortsatt levende, lokalt forankret teatertradisjon som sikrer opplevelse av eierskap og relevans for befolkningen.				
Etablerte samarbeid med profesjonelle kunstneriske aktører bidrar til å sikre Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museums relevans som forestillingsarena både nasjonalt og internasjonalt. Kulturfestivalen FredrikshaldFest står sentralt i denne virksomheten.				
Samarbeid med etablerte forskningsmiljøer realiserer potensialet for ny kunnskap som ligger i samlinger og drift tilknyttet Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum. Finansiering av minst én større forskningsbasert publikasjon om norsk teaterhistorie er etablert, og arbeidet igangsatt.				

08. TEATERHISTORISKE PERSPEKTIVER

Teaterkunst på museum? Nye faglige perspektiver

Da de moderne estetiske vitenskapene oppsto på slutten av 1800-tallet, var de hovedsakelig orientert om to hovedakser: kunstverket og verkets opphav; kunstneren eller *auteuren*. Kunstens estetiske verdi og relevans som forskningsobjekt ble vurdert etter en kvalitetskala som blant annet kom til uttrykk gjennom kanoniseringsprosesser hvor enkelte verk og kunstnerskap fikk status av særlig høy eller «evig» verdi. Slike kanoniseringsprosesser var på den ene siden viktige for å etablere kunstens relevans og betydning for samfunnet og nasjonsbyggingen. På den andre siden bidro de også til marginalisering av visse sjangre, kunstkontekster og utøvergrupper, som fikk lavere status. Profesjonelle kunstnere har i de fleste tilfeller hatt høyere status enn amatører, autonom eller «fri» kunst høyere status enn oppdrags-, leilighets- og «brukskunst», menns kunst gjerne høyere status enn kvinners, voksnes høyere enn barns, og «litterære» sjangre beregnet på et akademisk orientert miljø høyere status enn underholdningssjangre for et bredere sammensatt publikum.

Moderne teatervitenskap oppsto som en ny estetisk disiplin ved begynnelsen av 1900-tallet. Faget var lenge orientert mot en forståelse av den sammensatte teaterforestillingen som kunstartens verk, på linje med skulpturer, nedskrevne komposisjoner og litterære utgivelser. Samtidig innså man at forestillingens karakter av forgjengelighet gjorde fortidens forestillinger utilgjengelige for nåtiden. Allerede idet teppet gikk ned var bare rester tilbake – velbrukte kulisser, om-syddde kostymer, slitte rollehefter og kludrete notebled. Den teaterhistoriske forskerens hovedproblem var dermed at det viktigste forskningsobjektet, teaterforestillingen, var tapt for alltid.

Deldisiplinen teaterhistorie så det dermed som et mål å *rekonstruere* den historiske teaterforestillingen. Ut fra en slik tankegang kunne en innsamling av historisk materiale av forestillingens alle bestanddeler – scenebilde, skuespilltekst, musikk, spillestil osv. – bringe forskeren nærmest mulig en «objektiv» tilgang til det historiske verket i tilnærmet autentisk form.

Forståelsen av teatret som en spesielt øyeblikks- og samtids-

orientert kunstart har også preget teaterinstitusjonene selv. For å holde på publikums interesse har det vært viktig å følge med i nye strømninger og tendenser, og ikke minst den teknologiske utviklingen. De faste teatrene, som har vært avhengige av å trekke de samme publikummerne til stadig nye forestillinger i de samme lokalene, har strukket seg langt for å holde seg oppdatert og kunne tilby «det siste». Dermed har de fleste eldre teaterbygg, både i Norge og i verden for øvrig, vært underlagt kontinuerlige ombygninger med utskifting av teknologi og innredning; fra skyvbare sidekulisser til snoreloft, fra dreiescene til scenerigg, fra fakler til oljelamper, fra gassbelysning til elektrisitet, fra rampelys til datastyrt lyskastere. Utstyret ble brukt til det var utslitt eller altfor umoderne; deretter solgt eller kastet. Mye har også gått tapt i de mange teaterbrannene.

En verkorientert øyeblikks-forståelse av teaterkunsten har samtidig vært en utfordring for teatermuseums-tanker. Hvis teatret bare har relevans som helhetlig, levende kunstverk i øyeblikket, hvilken verdi har det da å ta vare på umoderne og støvete scenelokaler fra hundreår tilbake, fillete teaterplakater, gjenstander av pappmaché og gamle trerammer med malt lerret?

De siste tiårene har gitt nye vendinger både i de estetiske fagene og innen museologisk tenkning som på mange måter svarer godt overens. Den tradisjonelle verksorienteringen er komplementert av en ny tilnærming som betrakter kunstfenomener, kunstnere og publikummere som deltakere i en bredere kulturhistorisk kontekst. Begreper som relasjon, prosess og praksis har bidratt til å relativisere verkbegrepsposisjon. Samtidig har en kritisk forståelse av tradisjonelle kanoniseringsprosesser medført en ny interesse for marginaliserte sjangre og former, samt kunstner- og publikumsgrupper som amatører, arbeidere og barn.

Tilsvarende har museene utvidet sitt kulturarvsbegrep til også å omfatte immateriell kultur, tradisjoner og praksiser. Der man tidligere primært fokuserte på det urbane borgerskapets og storbønders kulturarv, er perspektivet utvidet til å omfatte for eksempel småbymiljø, arbeiderklasse og minoriteter. Disse perspektivene innen forskning og formidling

bidrar til å gi Haldens unike teaterhistoriske kulturarv og samlinger fornyet aktualitet og potensial i en museums-kontekst.

Teaterhistorisk status: Universitet, arkiv, bibliotek, museum

Høsten 2011 ble fagkonferansen *Kunstfagenes kilder* – om status og utfordringer for arkiv og samlinger innen dans, teater og musikk i Norge og Skandinavia – avholdt i Trondheim. Bakgrunnen for konferansen var bekymring i flere fagmiljøer for forvaltningen av det eldre historiske arkiv- og kildematerialet i disse fagene. En felles erfaring var at arkiver, samlinger og museer ble lagt inn under andre institusjoner og usynliggjort, og at faglig kompetanse i forvaltningen sto i fare for å forsvinne. En av konklusjonene ved konferansen var at problemstillingene blir understreket av mangelen på et overordnet nasjonalt ansvar for bevaring og forvaltning av kulturarven innen disse fagområdene. Med en regionvis forvaltning av museer og arkiver blir den performative arven lett oppfattet som et marginalt område innenfor den enkelte region, noe som har fått uheldige konsekvenser for forvaltning og formidling, og dermed også forskning.

Denne situasjonen har i det vesentlige tiltatt i de etterfølgende årene. En systematisk konsolidering av enheter har riktignok medført styrking på flere felt innen ABM-sektoren, men små fagområder, som det teaterhistoriske, er blitt ekstra sårbare. Som nasjonalt orientert kulturarvsenter vil Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum kunne spille en viktig rolle som nettverksleder, med mulighet til å løfte frem feltet i forhold til overordnede kulturpolitiske prioriteringer.

Som en historiografisk praksis har norsk teaterhistorie vært synlig i offentligheten i hvert fall siden 1876, da Henrik Jørgen Huitfeldt-Kaas utga *Christiania Theaterhistorie*. Blant viktige pionérer på feltet kan nevnes Tharald H. Blanc, Eli H. Ansteinson, Liv Jensson og Øyvind Anker. Disse arbeidet uavhengig av universitetsmiljøet – Anker riktignok i sin stilling som universitetsbibliotekar. Ellers sprang de teaterhistoriografiske arbeidet ut fra litteraturvitenskapen, som med Olav Dalgard og Knut Nygaard.

Teatervitenskap som universitetsfag i Norge ble først opprettet som eget institutt ved Universitetet i Oslo i 1965. I 1970 fikk Roderick Rudler fast ansettelse som universitetslektor. Ved Universitetet i Trondheim, senere NTNU, ble Jon Nygaard ansatt som universitetslektor i teatervitenskap i 1973 (året etter ble teatervitenskap til drama, film og teater), og i 1975 ble Berit Erbe Norges første professor i teatervitenskap ved Universitetet i Bergen.

Teatervitenskap og teaterhistorie forvaltes i dag ved UiB, ved NTNU (seksjon for drama/teater). Dessuten har UiO Senter for Ibsen-studier, mens Institutt for teatervitenskap ble nedlagt i 2012. Faget finnes også i ulike varianter på akademisk nivå ved høyskoler og de nye konsoliderte universitetene, gjerne med en mer anvendt fagprofil. Teatervitenskap representerer stadig et vitalt fagmiljø, men er som mange andre mindre universitetsfag i en presset situasjon. For norsk teaterhistorie er det derfor av betydning at aktiviteten også er forankret i fagmiljøer utover academia.

Norsk teaterhistorie har ikke bare vært bedrevet i form av skrift. Blant annet har flere teaterhistoriske foreninger eksistert gjennom 1900-tallet. Delvis som et resultat av dette arbeidet ble Teatermuseet i Oslo opprettet i 1972 med Nationaltheatrets sekretær og regissør Johan Peter Bull som pådriver. Teatermuseet i Oslo holdt i 1980- og 90-årene til i Gamle rådhus i Oslo, under Trine Næss' ledelse. I 2006 ble museet en del av Oslo Museum, og fikk etter hvert samlokalisering med Bymuseet på Frogner Hovedgård. Museet har i dag en fast utstilling her. Samlingene rommer bl.a. kostymer og gjenstander, samt teatermodeller. Museet har ikke eldre kulissedeler av nevneverdig omfang.

I Bergen ble det opprettet et teatermuseum i 1919 i den gamle teaterbygningen fra 1800 (fra 1850 kjent som Det norske Theater), under ledelse av Sigvald Johannessen. Teaterhuset og deler av samlingen gikk tapt under et engelsk bombeangrep i 1944, men museet ble gjenreist i det såkalte Manufakturhuset i 1964 og senere flyttet til Villaveien. Museet ble i denne perioden ledet av Knut Nygaard, etterfulgt av Kari Gaarder Losnedahl. Bergens Teatermuseums gjenstandssamlinger ble overført til Universitetsmuseet i 1998, mens arkivmateriale som programmer, fotografier og plakater ble overført til Teaterarkivet ved Universitetet i Bergen, ledet av Tove Jensen Holmås. Gjenstandssamlingen består av kostymer, rekvisitter, kulissedeler, lydculisser, malerier, teknisk utstyr og modeller. Det finnes også en samling illustrerte registringskort med avbildninger av til dels tapte gjenstander og scenebilder. En samling med baktepper fra Den Nationale Scene i Bergen er i skrivende stund forhåpentligvis på vei inn i Universitetsmuseets samlinger. Disse stammer hovedsakelig fra begynnelsen av 1900-tallet.

I Trondheim la maskinmester Julius Bø i etterkrigsårene planer for et teatermuseum, men dette ble aldri realisert. Imidlertid forvalter både Gunnerusbiblioteket ved NTNU og Statsarkivet i Trondheim egne teatersamlinger. Disse rommer bl.a. tidlige teaterplakater, eldre og nyere skuespill og rollehefter, ulike privatarkiv, og teatermodeller fra etterkrigstiden. Ved Nasjonalbiblioteket finnes også en stor samling teaterrelatert

materiale fra slutten av 1700-tallet og fremover. Samlingen består primært av arkivalia; manuskripter, skisser, plakater, fotografier, teaterprogrammer, protokoller og arkiver.

Ytterligere tre norske museer kan knyttes opp mot norsk teaterhistorie: Ibsenmuseet i Oslo (Norsk Folkemuseum), Henrik Ibsen Museum på Venstøp utenfor Skien (Telemark Museum) og Ibsen-museet i Grimstad (Aust-Agder museum og arkiv). Disse museene er primært knyttet til Henrik Ibsens liv og virke, samt til historiske bygninger hvor han bodde. Ved Ibsenmuseet i Oslo arbeides det nå med en utvidelse av museet i form av en egen teaterscene, hvor tanken er å vitalisere formidlingen av Ibsen og den teaterhistoriske konteksten bl.a. gjennom et samarbeid med Nationaltheatret. En slik formidlingsstrategi er beslektet med ambisjonene for Fredrikshalds Teater (se kapittel 4. Formidling).

Skien kommune er i gang med planleggingen av et nytt Ibsenbibliotek med et integrert besøksenter som skal stå ferdig senest ved Ibsen-jubileet i 2028. Det er et mål at Ibsenbiblioteket skal bidra til økt interesse for relaterte museer og samlinger andre steder, noe som understreker biblioteket som en aktuell samarbeidspartner for Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum.

Det finnes også rester av norsk scenehistorie utenom de etablerte institusjonene. Ved Drammens Teater finnes en viktig samling baktepper og kulissedeler fra perioden 1870–1926, malt av kjente norske teatermalere som Georg Herman Müller, Rudolf Krog og Jens Wang. Disse dekorasjonene lå lagret på en låve ved gården Sommerro i Lier da teatret brant i 1993, og overlevde dermed brannen. I perioden 2006–2008 ble flere av bakteppene restaurert av teatermaleren Bjørn Lauritzen, og delvis vist frem for publikum. Disse teppene oppbevares nå i teaterbygningen, og er tidvis i scenisk bruk. Samlingen rommer også flere baktepper, sidekulisser og settstykker som foreløpig ikke er restaurert, og som nylig ble overført til et eksternt magasin. Det finnes i dag ingen museumsfaglig forvaltning tilknyttet samlingen i Drammens Teater, og det foreligger heller ingen konkrete planer om videre konservering av de gjenværende kulissedelene. Et enkeltstående sceneteppemalt av Jens Wang til Porsgrunn rådhus i 1905 skal for øvrig stadig finnes oppbevart der.

I nyere tid har de tradisjonelle, fysiske teaterhistoriske arkivene og samlingene fått et viktig supplement i stiftelsen Sceneweb, en nasjonal database for digitalisert samtidsaktuelt og historisk materiale om norsk profesjonell scenekunst. Stiftelsen eies og driftes av Danse- og teatersentrum, som initierte prosjektet i 2007. Den første betaversjonen ble lansert i 2011, med Elisabeth Leinslie som redaktør. Sceneweb

samler inn og digitaliserer materiale om norsk teatervirksomhet i samarbeid med Nasjonalbiblioteket.

Sammen representerer disse institusjonene og samlingene et betydelig kulturarvsmateriale, med et stort formidlings- og forskningspotensial. Tilgjengeligheten til deler av materialet er likevel preget av ufullstendig registrering/katalogisering og begrenset kapasitet for utstillingsproduksjon. For Fredrikshalds Teater – Teaterhistorisk Museum vil et styrket nettverksarbeid på dette feltet være et viktig ledd i realiseringen av prosjektets Trinn 2 og 3. Teatermuseet og Ibsenmuseet i Oslo, Ibsenbiblioteket i Skien, Universitetsmuseet i Bergen, Sceneweb, samt Trøndelag Teater og de akademiske forskermiljøene, har uttrykt at de støtter idéen om et teaterhistorisk kulturarvsenter i Halden som et viktig bidrag for å løfte frem feltet på nasjonalt nivå.

Norske historiske teatre og teatermuseer inngår også i en internasjonal sammenheng. I danske og svenske museer og biblioteker finnes mye materiale med relevans for norsk teaterhistorie, og det pågår et løpende samarbeid via organisasjonen Nordisk Center for Teaterdokumentation (NCTD). Perspektiv – Europeisk selskap for historiske teatre er en sammenslutning av historiske teatre. Perspektiv har på ulike måter gått aktivt inn for en internasjonal formidling av teaterbygningene til et allment publikum. *Den europeiske ruten* er en foreslått reiserute gjennom flere europeiske land som inkluderer en rekke historiske teaterbygninger. Østfoldmuseene – Halden historiske Samlinger er aktivt engasjert i Perspektiv som ledd i sin formidling av Fredrikshalds Teater. Teatret inngår i *Den nordiske ruten*, som bl.a. omfatter Rønne Theater på Bornholm, Drottningholms Slottsteater og Teatermuseet i Hofteatret i København. Fra 2019 har HhSs formidler Kristin Søhoel vervet som leder for *Den nordiske ruten*, og bidrar dermed til å sette norsk teaterhistorie inn i en europeisk sammenheng.

Teater på Fredrikshald – et historisk tilbakeblikk

Haldens teaterhistorie handler både om internasjonale og lokale aktører, og om profesjonelle så vel som amatører. Gjennom de tilreisende er Halden blitt en del av en bredere europeisk og nasjonal teaterhistorie. Amatør- og barneteatervirksomhet er på sin side praksiser som lenge ble marginalisert i en profesjonalitets- og kanon-orientert teaterhistorisk forskningstradisjon. I senere tid har dette endret seg. Haldens rike amatør- og barne- og ungdomsteater må forstås som et kulturhistorisk verdifullt uttrykk og samtidig som et viktig element i lokalbefolkningens eierskap til Fredrikshalds Teater, og dermed for teatrets relevans som kulturarv og arena. Ikke desto mindre har det oppstått en innsamlings-

messig lakune når det gjelder de siste tiårenes teatervirksomhet, og ny innsats for innsamling, registrering og forskning vil være vesentlig for at denne nyere historien ikke skal gå tapt.

Teater før 1819

Det har vært spilt profesjonelt teater i Halden i hvert fall siden slutten av 1600-tallet. I denne perioden er det snakk om omreisende utenlandske trupper. Det første kjente konkrete tilfellet i Fredrikshald (som byen het frem til 1928) er et rettsreferat fra 1693, som indikerer at en skuespillertrupp – «Comedianterne» – hadde spilt på «skolle loftet», det vil si på loftet i byens skolebygning oppført 1665. Utover 1700- og 1800-tallet fortsatte byen å få besøk av skuespillertrupper, akrobater og andre opptredende fra utlandet. Disse truppene utgjorde et nettverk som turnerte mellom ulike byer i Europa, og mange navn vi finner i Halden er kjent fra europeisk teaterhistorie. Som «nasjonsløse» har de omreisende truppene vært marginalisert i ulike lands nasjonalt orienterte teaterhistoriske fremstillinger. De senere års forskning har vist ny interesse for truppens internasjonale virksomhet. Halden, med sin strategiske geografiske plassering som den «første» av en lang rekke norske kystbyer, representerer et viktig ankomstpunkt for de tilreisende truppene, med betydning for kartleggingen av deres europeiske nettverk og ruter.

Det kunne likevel gå lange perioder mellom teaterbesøk utenfra, og i siste del av 1700-tallet begynte mange innvånere fra de øvre samfunnslag selv å sørge for kunstnerisk aktivitet i norske byer. Ikke minst utviklet det seg en teatralt inspirert selskapelighetskultur i det øverste storborgerskapet, kjent fra miljøer som Bogstad gård utenfor Oslo, Rotvoll gård i Trondheim og ikke minst Rød herregård utenfor Fredrikshald. Amatørene, eller *dilettantene* (en betegnelse som ikke

De gamle dekorasjonene har ikke vært montert siden Vidar Parmers tid. «Gaden» malt av P.F. Wergmann i 1838. Foto: Østfoldmuseene

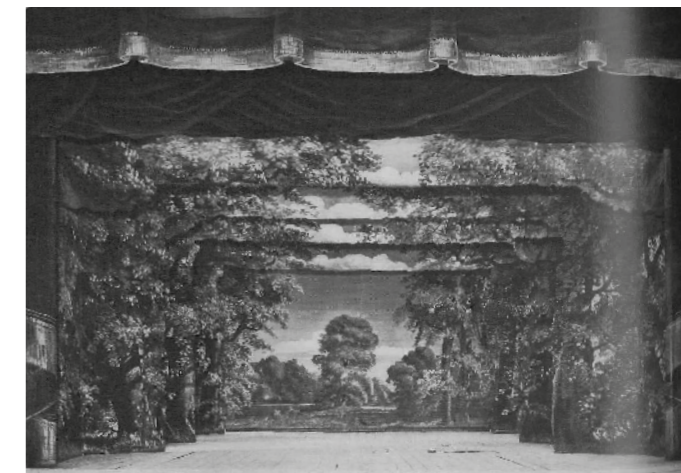
nødvendigvis hadde en negativ betydning), opprettet egne selskaper for musikk og teater, og samlet seg i lokale selskapsklubber.

I Fredrikshald eksisterte flere slike klubber fra slutten av 1780-årene. Deler av denne virksomheten var knyttet til det sterke militære nærværet i festningsbyen, som hadde stor betydning for utviklingen av teater-, musikk- og selskapsvirksomheten. Det viktigste fysiske sporet etter selskapsklubbene er den store salen i 2. etasje i den såkalte «Konservativen» fra 1777. Salen fungerte som kombinert konsert-, ball- og teatersal i Fredrikshald frem til 1884, og er trolig landets eldste bevarte teater- og konsertsal bygd til formålet.

1819–1838: Aktører og scener

I 1819 ble et eget dramatisk selskap opprettet i Fredrikshald, etter mønster fra andre norske byer. Medlemmene reiste et teaterbygg som trolig sto ferdig i 1820. To år senere kom det svenske skuespillerektparet Johan Peter Strömberg (1773–1834) og Maria Christina Strömberg (1776–1853) til byen. J.P. Strömberg hadde del i flere ulike teaterinitiativ i Norge, bl.a. i Trondheim, hvor landets første faste offentlige teaterscene ble åpnet i 1803. I Fredrikshald fikk Strömberg kontakt med forretningsmannen Carsten Tank (1766–1832), eier av Rød herregård. Via ham fikk ekteparet tilgang til byens ledende kretser, og Strömberg fikk en sentral rolle i det dramatiske selskapet, inntil uheldige forretninger sendte ham videre til Christiania. Her åpnet han i 1827 byens første offentlige teater.

En annen sentral skikkelse i byens musikk- og teaterliv var Jørgen Frydenlund Holm (1792/94–1849) og hans kone Johanne Sofie f. Ibsen (1795–1829), som kom til Fredrikshald i 1819. Ekteparet ga selv teaterforestillinger og konserter mot

«Skoven», malt av P.F. Wergmann i 1838, fotografert i Fredrikshalds Teater, trolig på 1960-tallet. Foto: Østfoldmuseene

Betaling ved teateret i Halden, 1826

Det dramatiske Selskab, 1826

Det dramatiske Selskab, 1826

Det dramatiske Selskab, 1826

betaling, og Holm ble konstituert organist i 1820. I 1826 mistet familien alt de eide i den store bybrannen, og måtte reise fra byen. De prøvde å livnære seg som skuespillere, blant annet i Trondheim og ved Strömbergs teater i Christiania. Johanne døde i 1829, og Holm giftet seg inn i teaterfamilien Steiner, via danselærerinnen Wilhelmine Marie (1798–?). Etter selv å ha bygget et nytt orgel fikk Holm til slutt tilbake stillingen som organist i Fredrikshald. Det finnes stadig et piano i Halden historiske Samlinger som han muligens har bygd, en potensiell kilde til forskning om instrumentbygging i Norge. Holm hadde i mange år en sentral rolle i Fredrikshalds musikalske selskap, og dermed også ved teatret. Ekteparene Strömberg og Holm er viktige representanter for de tidligste generasjonene musikk- og teaterarbeidere som prøvde å finne seg trygt utkomme i Norge.

Det dramatiske Selskab, 1826

Bybrannen i Fredrikshald i 1826 tok også med seg det drama-tiske selskapets teater. De følgende årene ble det likevel gitt forestillinger av noen av Norges viktigste omreisende teatertrupper i perioden – Julius Olsens (1795–1864) og Jacob Maysons (1808–1881) selskap. I mangelen på et eget teater ble det spilt i Konservativen og i general Johan Henrik Spørcks gård («Spørck-salongen»), beliggende under skansen Petersborg på Sørhalden.

Det dramatiske Selskab, 1826

Også Det dramatiske Selskab spilte teater i Konservativen etter brannen. Ti år senere var man imidlertid i gang med byggingen av et nytt teaterhus i nærheten. Den 18. mars 1838 sto teatret ferdig, og ble innviet av Det musikalske Selskab med en oppsetning av Ludvig Heibergs vaudeville *De uadskillelige*. Det dramatiske Selskab ble rekonstituert samme høst.

Det dramatiske Selskab, 1826

1838–1852: Det dramatiske Selskab og Fredrikshalds Teater

Det dramatiske og det musikalske selskapet hadde jevnlige forestillinger på dette teatret frem til 1852. Dette utgjør en lengre periode med aktivt amatørteater enn det som var vanlig i de fleste norske byer. Det dramatiske Selskabs medlemmer tilhørte Fredrikshalds toneangivende kretser. Ikke minst var Carsten Tanks svigersønn og ny eier av Rød herregård, Peter Martin Anker (1801–1863), aktiv i selskapet. Selv om Det dramatiske Selskab var et såkalt «privat» selskap som i utgangspunktet bare spilte for egne medlemmer, avholdt de i løpet av de siste årene flere veldedighetsforestillinger. Dessuten kunne familienes barn og ansatte få billetter til generalprøvene. Dermed ble teatret besøkt av en sosialt bredere sammensatt gruppe enn ofte antatt. I disse årene ble teatret også benyttet av en rekke tilreisende norske og skandinaviske trupper som spilte offentlige forestillinger. Teaterbygningen var ikke bare viktig som forestillingslokale.

Det dramatiske Selskab, 1826

Det dramatiske Selskab, 1826

Det dramatiske Selskab, 1826

Ved begynnelsen av 1841 hadde man også innredet en ballsal tilstøtende publikumsfoajéen. Ball ble en fast foreteelse etter forestillingene, og illustrerer hvilken viktig sosial funksjon teatret hadde. I 1850 sto dessuten et nytt tilbygg ferdig, med kjøkken, spisesal og værelser for kortspill. Disse værelsene finnes fortsatt.

Det dramatiske Selskab, 1826

I 1852 valgte Det dramatiske selskab å avvikle sine egne forestillinger. Dette har trolig sammensatte årsaksforhold, men var en (tidsmessig litt forskjøvet) parallell til utviklingen i andre norske byer. I stedet ble teatret leid ut til omreisende profesjonelle trupper og andre opptredende. Ikke minst fikk teatret fra 1850-årene av besøk av sommerturnéer fra Christiania Theater. I denne perioden (1860-årene) var både Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson engasjert ved Christiania Theater. I vintersesongen optrådte omreisende svenske og danske selskaper.

Det dramatiske Selskab, 1826

1852–1940: Amatører og kinodrift

Amatørteatervirksomheten fortsatte i Fredrikshald, men i andre sosiale miljø. I 1842–43 igangsatte en gruppe håndverkere et teaterinitiativ i Spørck-gården, som trolig bare varte en sesong. Et par år senere ble det imidlertid fastere organisering i håndverkermiljøet, da Den venskabelige Forening ble opprettet i 1848. Foreningen ga flere veldedighetsforestillinger i ulike lokaler, bl.a. i Fayegården, Konservativen og i Fredrikshalds Teater. Gjennom 1870-, 80- og 90-årene ble det jevnlig spilt veldedighetsforestillinger av ulike foreninger, delvis i samarbeid med 1. brigades musikkorps under ledelse av de profilerte korpsdirigentene Friedrich August Reissiger (1809–1883) og Oscar Borg (1851–1930). En kjerne av amatørskuespillere, gjerne omtalt som «Dilettanterne», ser ut til å ha vært særlig aktive.

Det dramatiske Selskab, 1826

En markant skikkelse i Fredrikshalds teaterliv omkring århundreskiftet var Alexander Bretteville Zetlitz (1853–1929). Han begynte i amatørmiljøet, men var i en periode profesjonell skuespiller tilknyttet flere av Norges ledende teaterkretter – Olaus Olsen, Alma og Johan Fahlstrøm og Ludovica Levy. I 1920-årene ledet han en aktiv amatørteatergruppe i Fredrikshald, som ble tatt svært godt imot av publikum.

Det dramatiske Selskab, 1826

Blant de mange amatørteaterforeningene står Gymnasie-samfundet Brages Teater i en særstilling. Etter å ha hatt sin første forestilling i 1872, ble samfunnet formelt opprettet i 1879. De første årene spilte Brageteatret i latinskolens gymnastikksal, men flyttet forestillingene inn i Fredrikshalds Teater i 1911, hvor de spilte fast i nærmere hundre år. Gruppen sto for en usedvanlig stabil, kontinuerlig amatørteatervirksomhet i byen helt frem til 2009. Brageteatret

Det dramatiske Selskab, 1826

Det dramatiske Selskab, 1826

Det dramatiske Selskab, 1826

videreførte sceniske tradisjoner som trolig stammet fra Det dramatiske Selskab – som å holde offentlig generalprøve for barn, innlede forestillingen med en specialsrevet prolog, samt bruk av mellomaktsmusikk og etterspill. Slik fungerte de som en viktig tradisjonsbærer i 1900-tallets amatørteater, og er et uttrykk for den lange linjen i Haldens teaterhistorie.

Det dramatiske Selskab, 1826

I mellomkrigsårene var økonomien i Fredrikshalds Teater blitt stadig vanskeligere, og fra 1937 ble salen tatt i bruk som kinolokale. Under krigen ble bygningen i en kort periode okkupert av tyskerne, men frigitt i 1941. Amatørteaterlivet i Halden var aktivt under 2. verdenskrig, og det ble også spilt forestillinger av tilreisende teatergrupper. Etter krigen ble kinodriften tatt opp på ny, og pågikk helt frem til 1964.

Det dramatiske Selskab, 1826

Under krigen startet Ungdommens røde kors for første gang opp barneteater i Fredrikshalds Teater, med barn som aktører på scenen i en lang rekke oppsetninger av dramatiserte eventyr. En særlig hendelse var oppsetningen av den lokalt skrevne operaen *Nattmannens barn* som ble satt opp i 1959/60 med 35 barn i rollene. Kulisser til denne forestillingen oppbevares stadig ved Halden historiske Samlinger, som en viktig dokumentasjon av norsk barneteaters tidlige år.

Det dramatiske Selskab, 1826

1940–1980: Riksteater og teatermuseum

Da Riksteatret ble etablert sist på 1940-tallet, ble forestillingene i Halden av tekniske årsaker ikke lagt til Fredrikshalds Teater, men til Arbeidersamfundets scene. Frederikshald Arbeidersamfund ble oppført i 1891, og den lille scenen var opprinnelig ikke beregnet til teater. Ved århundreskiftet fantes det likevel teaterdekorasjoner og et sceneteppe, og det ble spilt revy og kabaret og holdt konserter. Scenen ble utvidet i 1940-årene for å tilfredsstille Riksteatrets krav, og var i en periode byens viktigste teaterscene frem til 1966, da Riks-teatrets forestillinger ble flyttet til Fredrikshalds Teater.

Det dramatiske Selskab, 1826

I 1977 ble Fredrikshalds Teaters gamle aksjeselskap oppløst, og bygningen overdratt til Foreningen Haldens Minder. Under førstekonservator Vidar Parmers ledelse ble teatret stengt for en større restaurering, før det igjen ble åpnet for publikum og spillende i 1982, som teaterhistorisk kulturminne og levende teaterscene. Fra 1. januar 1988 ble teatret lagt innunder Halden historiske Samlinger.

Det dramatiske Selskab, 1826

Det dramatiske Selskab, 1826

Det dramatiske Selskab, 1826

1980 og fremover: Lokalt engasjement og historisk blikk

På 1980- og 90-tallet ble det ny giv i Haldens amatørteaterliv. Mange nye initiativ så dagens lys, blant annet Halden Byteater (1982) som hadde faste forestillinger i teatret i flere år, ikke minst rettet mot barn. I 1985 ble Halden Barne- og ungdoms-teater etablert i samarbeid med Carolines Ballettskole og Halden kommunale musikkskole. Flere enkeltpersoner ble viktige drivkrefter i de mange teaterorganisasjonene, som til dels lå i skjæringspunktet mellom amatør- og profesjonell virksomhet, og som i en periode også omfattet en improvisasjonsgruppe og en seniorteatergruppe.

Det dramatiske Selskab, 1826

Den vitale utviklingen fortsatte gjennom 90-tallet. Kommunen spilte i denne perioden på lag med teateraktørene, blant annet gjennom tildeling av øvingslokaler, og som arrangør av en Verdensfestival for amatørteater i 1991. Dette var en del av bakgrunnen for at Halden sparebank bygde Sparebanksalen, eller black box-teatret, som en gave til kommunen; et spillsted med produksjonslokaler for amatørøene. Salen er bygd i direkte tilknytning til Konservativen, og sto ferdig i 1990 som en representant for de siste 30 års sceniske historie. Utviklingen ble ytterligere stimulert ved at Østfold teaterverksted ble etablert i Halden i 1991. Blant de mange ulike lokale teaterinitiativene kan nevnes Juleselskapet, som har holdt årlige adventsforestillinger i Fredrikshalds Teater siden 1990. I hele denne perioden fortsatte dessuten Brageteatret sin virksomhet i teatret, inntil det ble nedlagt i 2009.

Det dramatiske Selskab, 1826

Nedleggelsen var på mange måter symptomatisk for utviklingen utover på 2000-tallet, som i større grad har vært preget av trange kommunale budsjetter og en viss tretthet blant mange av amatørteatrets ildsjeler. Østfold teaterverksted flyttet til Fredrikstad i 2004, og Sparebanksalen har de siste årene vært i bruk til andre formål enn teater. Et nytt amatørteaterinitiativ, Fredrikshalds Theaterselskab, startet imidlertid opp i 2016. Gruppen har et uttalt historisk fokus, med ønske om å sette opp 1700- og 1800-talls-dramatikk i periodedrakter, samt arbeide med å lage nye teaterdekorasjoner tilpasset teatrets historiske forutsetninger. Dette er en utvikling som både uttrykker lokalbefolkningens eierskap til teatret og interessen for byens og regionens historie; en interesse som også i nyere tid har manifestert seg, blant annet under Haldens 350-årsjubileum i 2015 og festivalen FredrikshaldFest i 2018.

09. LITTERATUR OG KILDER

Teaterhistorie og museologi

Ansteinsson, Eli: *Teater i Norge: Dansk scenekunst 1813–1863. Kristiansand, Arendal, Stavanger* (Universitetsforlaget, 1968)

Gjervan, Ellen Karoline: *Creating theatrical space: A study of Henrik Ibsen's production books, Bergen 1852–1857*. Doktoravhandling (UiB, 2010)

Hansen, Svein Olav: *Haldens historie*. Bd. III, 1940–2018 (Ask forlag, 2018)

Helgesen, Anne Margrethe: *Animasjonen – figurteaterets velsignelse og forbannelse. Norsk figurteaterhistorie*. Doktoravhandling (UiO, 2003)

Hosøy, Margareth: *Museumsteater – fiksjon som kunnskapsformidling*. Mastergradsoppgave (UiB, 2011)

Jensson, Liv: *Teater i Drammen inntil 1840* (Gyldendal, 1974)

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara: «The museum as catalyst». Keynote innlegg (Museums 2000: Confirmation or Challenge. Vadstena, 29.9.2000)
<https://www.nyu.edu/classes/bkg/web/vadstena.pdf>

Kulturminner i bruk. Fortidsminneforeningens årbok 2018

Nilsen, Ingrid Galadriel Aune: *Museumsformidling: En performativ praksis. Multimodalitetsteori som design- og analyseverktøy*. Masteroppgave (NTNU, 2017)

Parmer, Vidar: *Teater på Fredrikshald* (Halden kommune, 1967)

Parmer, Vidar: *Fredrikshalds Teater 1838–1988* (Halden historiske Samlinger, 1988)

Rudler, Roderick: «Scenebilledkunsten i Norge for hundre år siden – og de første norske teatermalerne». *Kunst og kultur* (1961)

Sauter, Willmar: «The Digital Enchantment of Drottningholm». *Nordic Theatre Studies* Vol 26 Nr. 1 (2014)

Sellæg, Jo.: *Fra masken til ilden – Drammens Teater gjennom 200 år* (Foreningen Drammens Teater, 2000)

Skagen, Annabella og Svein Gladsø: «Korte trekk fra 'Konservativens' historie som teaterlokale». Upubl. notat (2011)

Stang, Niels Anker: [Erindringer 1830–1860], Upubl. manuskript [1904]

Storsve, Kristine: *Teater i museum: Dilemmateater i formidlingsform*. Mastergradsoppgave (NTNU, 2007)

Utredninger, planer, rapporter og kataloger

Bergens Teatermuseum 1919–1989: Jubileumsutstilling. Katalog (Bergens Teatermuseums Skrifter nr. 5, 1989)

Et åpent kulissemagasin i Halden. Prosjektheft (Halden historiske Samlinger, 1997)

Fayegården: Rapport og anbefalinger fra konseptutviklingsprosjekt (Østfoldmuseene, 2018)
<https://ostfoldmuseene.no/halden/artikkel/se-det-nye-museet-i-fayegarden>

Halden historiske Samlinger 2017–2027: Utviklingsplan (Østfoldmuseene)

The History of Europe – Told by its Theatres. Utstillingskatalog (2015)
https://www.erht.eu/media/exhibition/magazine_2017_en.pdf

Kunsthagens kilder: Åpen fagkonferanse om status og utfordringer for arkiv og samlinger innen dans, teater og musikk i Norge og Skandinavia 10.–11. november 2011 (NTNU)

Kjelder til kunnskap og oppleving. St.meld. 22 (1999–2000)
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/st-meld-nr-22-1999-2000/id192730/>

Kulturens kraft – Kulturpolitikk for framtida. St.meld. 8 (2018–2019)
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-8-20182019/id2620206/sec1>

Kunsthagens kilder: Åpen fagkonferanse om status og utfordringer for arkiv og samlinger innen dans, teater og musikk i Norge og Skandinavia 10.–11. november 2011
<https://www.ntnu.no/documents/17353720/0/Rapporten.pdf/6ba23df3-3707-41ec-af81-40870879eb60>

Museene i 2017 – Kulturrådets vurderinger av museene i det nasjonale museumsnettverket
<https://www.kulturradet.no/documents/10157/efa6bc7e-6083-427d-956d-6b93c28f55f3>

Strategiplan 2017–2027 (Østfoldmuseene)
<https://dms-cf-02.dimu.org/file/0331xU184yrM>

“Tingenes metode: Museene som tingsteder. Katalog (Oslo Museum, Kulturhistorisk museum, Norsk Teknisk Museum/ Nasjonalt Medisinsk Museum, 2017)”
<https://www.tingenesmetode.no/katalog-museene-som-tingsteder>

Vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer
<https://www.regjeringen.no/contentassets/721f973973d-c44fb9b77d47f6ff656b8/k06pr016.pdf>

Nettsider – organisasjoner og prosjekter

FredrikshaldFest
<https://www.fredrikshaldfest.no/>

Ibsenbiblioteket – Skien Kommune
<https://www.skien.kommune.no/ibsenbiblioteket>

Ibsenmuseet – Norsk Folkemuseum
<https://ibsenmuseet.no/>

Nordisk Center for Teaterdokumentation
<http://nctd.eu/>

Performing Arts between dilettantism and professionalism. Music, theatre and dance in the Norwegian public sphere 1770–1850. Forskningsprosjekt NTNU
<https://www.ntnu.no/parts>

Perspektiv – Europeisk selskap for historiske teatre
<https://www.perspektiv-online.org/pages/en/about-us.php?lang=EN>
<http://www.erht.eu/page/en/home.php>

Universitetsmuset i Bergen – Teatersamlingen
<https://www.uib.no/universitetsmuseet/63810/teatersamlingen>

Sceneweb
<https://sceneweb.no/nb/>

Teatermuseet – Oslo Museum
<https://www.oslomuseum.no/teatermuseet/>

Østfoldmuseene – Fredrikshalds Teater
<https://ostfoldmuseene.no/fredrikshald>

Avisartikler og nyhetsoppslag

«Bygg og bevarprisen 2017 til Malermester Studsrud»
<https://www.byggogbevar.no/arkiv/bygg-og-bevarprisen-2017-til-malermester-studsrud>

«De er gamle og har noen skavanker» (Utstillingen Skjønnhet og forfall). Halden Arbeiderblad 1.7.2014
<https://www.ha-halden.no/kultur/de-er-gamle-og-har-noen-skavanker/s/1-2906373-7451044>

«Den geniale Halden-modellen». Halden Arbeiderblad 1.6.2016
<https://www.ha-halden.no/ytring/brageteateret/kultur/den-geniale-halden-modellen/o/5-20-192673?access=granted>

«Drammens teater viser fram teaterhistorie». Drammens Tidende 13.8.2009
<https://www.dt.no/kultur/drammens-teater-viser-fram-teaterhistorie/s/2-2.1748-1.3097505>

«It could be something else» (Utstilling i Konservativen 2018)
<https://www.hiof.no/nta/english/about/news-and-events/events/konservativen.html>

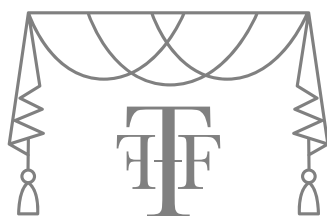
«Kulissene fra Comediehuset» (Arendal-kulissesamlingen). Agderposten 30.1.1997
<https://www.kubenarendal.no/publikasjoner/nytt-om-gammelt/1997/kulissene-fra-comediehuset/>

«Sceneteppe løftes» (Blogg fra Institutt for arkeologi, konservering og histories sommerskole)
<https://www.hf.uio.no/iakh/english/studies/blog/sceneteppe-loftesthe-curtain-lifts.html>

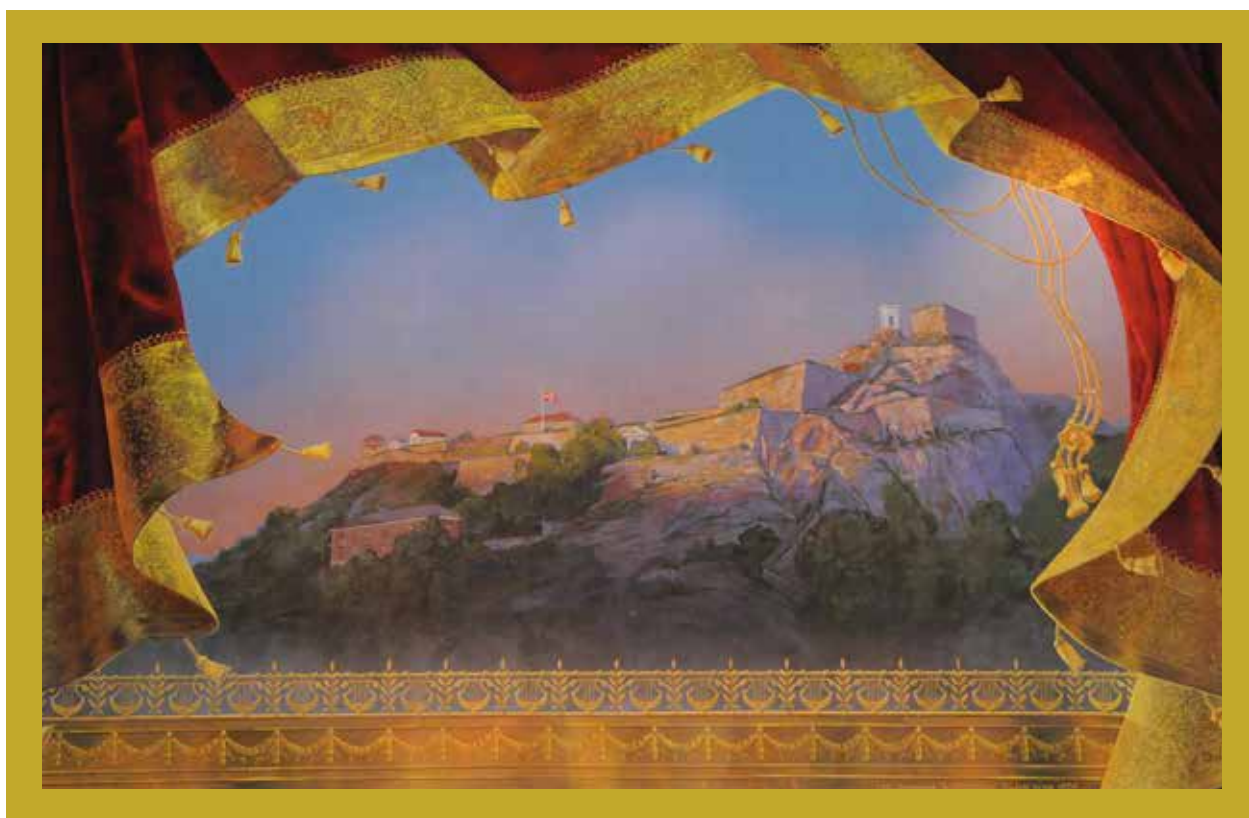
«Teppe-fiksing vil koste millioner» (Sceneteppe i Porsgrunn rådhus). Porsgrunn Dagblad 11.10.2016
<https://www.pd.no/lokale-nyheter/teppe-fiksing-vil-koste-3-millioner/s/1-89-2344571>

«Tvillinger i kulissene» (Kulisser til Jeppe paa Bjerget). Kandusi 4.10.2017
<https://www.kandusi.no/tvillinger-i-kulissene/>

«Unikt i Norge: Fredrikshalds Teater». Halden Arbeiderblad 25.7. 2015 <http://omus.no/dypdykk/fredrikshalds-teater/>

Fredrikshalds Teater
Teaterhistorisk Museum

ØSTFOLDMUSEENE

Gamlebygata 8, 1721 Sarpsborg
E-post: postmottak@ostfoldmuseene.no
Tel. 69 11 56 50
Org.nr.: 994 963 910

LILLIAN NYBORG

Avdelingsdirektør Halden historiske Samlinger
E-post: lilnyb@ostfoldmuseene.no
Tel. +47 41 45 43 61

ØSTFOLD MUSEENE

www.ostfoldmuseene.no